

Іржавська А. П., Терещенко Т. В.

**КОЛОНІАЛІЗМ НА ТРАДИЦІЙНОМУ СХОДІ
(XVII – XX СТ.)**

Навчально-методичний посібник

Черкаси-2023

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ІНІ міжнародних відносин, історії та філософії

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Іржавська А. П., Терещенко Т. В.

**КОЛОНІАЛІЗМ НА ТРАДИЦІЙНОМУ СХОДІ
(XVII – XX СТ.)**

Навчально-методичний посібник

Черкаси-2023

УДК 94(100)"16-19"(075,8)

I 79

Рецензенти:

докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені
Бориса Грінченка

О. О. Драч

кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького

В. О. Кіреєва

Науковий редактор

докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Черкаського національного університету ім.

Богдана Хмельницького

Земзюліна Н.І.

Іржавська А. П., Терещенко Т. В.

I 79 Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.): навчально-
методичний посібник. Черкаси, 2023.

УДК 94(100)“16-19”(075,8)

*Затверджено та рекомендовано до друку вченою радою Черкаського
національного університету ім. Богдана Хмельницького (протокол № 10
від 11.05.2023 р.)*

ВСТУП

Спецкурс «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» має велике науково-теоретичне та практичне значення в процесі підготовки магістра історії. **Предметом вивчення** є історія колоніалізму в країнах традиційного Сходу, їх боротьба за свою незалежність, вплив методів колоніального управління країн-метрополій на зміни в соціально-економічній та політичній сферах розвитку традиційних східних суспільств.

Міждисциплінарні зв'язки. Навчальна дисципліна «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» органічно пов'язується з іншими дисциплінами – «Історією середньовічного Сходу», «Історією країн Азії, Африки та Латинської Америки нового часу», «Новою історією Західної Європи та Північної Америки», «Новітньою історією Західної Європи та Північної Америки», а також «Політологією», «Релігієзнавством», «Культурологією», «Історичною географією», «Історичною демографією», «Історіографією», «Джерелознавством», «Топонімікою».

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної (модульно-рейтингової) системи організації навчального процесу у вищих закладах освіти. Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

- Ранній європейський колоніалізм на традиційному Сході.
- Особливості колоніалізму та національно-визвольний рух в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.
- Деколонізація і постколоніальний розвиток країн традиційного Сходу.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання дисципліни – сформувати у студентів уявлення про цивілізаційний фундамент традиційних східних та латиноамериканських суспільств; з'ясувати їхню суспільно-політичну та соціально-економічну орієнтацію, систему цінностей, пріоритети в колоніальний період; визначити вплив колоніалізму на релігію, культуру і менталітет Сходу.

1.2. Завдання вивчення дисципліни полягає у наданні студентам необхідних знань про основні риси політичного і соціально-економічного розвитку країн Сходу в колоніальний період, історичні події, пов'язані з завоюванням і відстоюванням національної незалежності, ідеї та особистий внесок в історію національно-визвольних антиколоніальних рухів видатних діячів Сунь Ятсена, М. Ганді, М. К. Ататюрка, Г. А. Насера, Н. Мандела та ін.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

вміти:

- характеризувати загальні тенденції історичного розвитку країн Азії та Африки в новий та новітній час і визначити національно особливі риси, характерні для окремої країни або групи країн;
- робити диференційований порівняльно-історичний аналіз рівня соціально-економічного і культурного розвитку цих країн;
- визначити місце і роль кожної з країн у світовій колоніальній системі.

знати:

– передбачений програмою матеріал і на його основі набути необхідних вмінь та навичок щодо визначення причин і наслідків колоніалізму як явища, його взаємозв'язок із загально історичними процесами;

- становлення та розвиток світової колоніальної системи;
- найважливіші напрямки колоніальної політики найбільших метрополій світу;
- ідеологічні концепції колоніалізму і типові методи колоніальної експлуатації;
- відмінності в системах управління колоніями;
- наслідки колоніальної політики.

Знання з даної дисципліни сприятимуть удосконаленню науково-дослідницьких навичок студентів, уміння працювати з науковою літературою, картографічними, статистичними та іншими специфічними джерелами та матеріалами.

У якості опанування дисципліни постають наступні завдання:

- закріпити і поглибити у студентів здобуті ними знання про історичний шлях держав Азії та Африки у діалектичній єдності загального і особливого, конкретних фактів і цілісної картини світового розвитку;
- виробити бачення суспільних явищ минулого та сучасності з позиції історизму, діалектичного розуміння багатогранності й суперечливої історії;
- навчити студентів працювати зі спеціальною історичною літературою;
- розвивати вміння всебічно, критично аналізувати інформацію різноманітних історичних джерел, самостійно трактувати проблеми суспільно-історичного розвитку держав Азії та Африки у колоніальний період;
- розвивати інтерес і повагу до історії народів нашої планети.
- виробити у студентів вміння аналізувати й узагальнювати історичний матеріал, оцінювати найважливіші події та явища колоніальної історії держав Сходу;
- навчити студентів зіставляти історичні події, процеси з епохами, орієнтуватися у науковій періодизації історії;
- виробити вміння знаходити і критично аналізувати потрібну інформацію;
- сформувати навички застосовувати набуті знання для аналізу суспільних процесів.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин - 4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Ранній європейський колоніалізм на традиційному Сході.

Тема 1. Вступ до курсу «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)». Ранній європейський колоніалізм в країнах Сходу. Вступ. Предмет і завдання курсу. Історіографія. Джерельна база. Періодизація курсу. Суть поняття «колоніалізм». Завершення процесу формування євроцентристського світу. Виникнення колоніальної системи. Періодизація та етапи колоніальної експансії. Основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики. Особливості та ідеологічні концепції колоніальної політики в Африці. Створення та діяльність Ост-Індських компаній (Нідерландської, Французької, Англійської). Соціально-економічні, політичні наслідки появи європейців на Сході. Вивіз капіталу в колонії і залежні країни. Взаємодія традиційних устроїв з західним колоніальним капіталом. Політика самоізоляції.

Тема 2. Колоніальна експлуатація народів афро-азійського регіону в XIX ст. Селянські повстання.

Методи колоніальної експлуатації. Аграрні структури в умовах колоніально-капіталістичної економіки: плантаційне колоніальне господарство, поява нових експортних культур, інтеграція плантаційних господарств з місцевою економікою. Консервативний характер капіталістичного розвитку селянських господарств. Зростання селянських рухів в країнах Сходу: причини та передумови. Тайпінське повстання 1850–1864р. у Китаї, його наслідки. Бабідські повстання 1848–1852 рр. в Ірані, причини поразки. Народно-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 р. в Індії: рушійні сили, характер повстання, наслідки.

Змістовий модуль 2. Особливості колоніалізму та національно-визвольний рух в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.

Тема 3-4. Зародження національно-визвольного руху на Сході. Особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку XX ст.

Модернізація і культурний процес в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст. Особливості становлення капіталізму в міській економіці. Кустарна промисловість в традиційних східних галузях виробництва. Колоніальний капітал і місцева мануфактура. Зміни в структурі землеробства. Нові форми власності. Колоніальні конфлікти на межі XIX–XX ст. Іспано-американська війна. Англо-бурська війна. Антиколоніальний рух в Африці на початку XX ст. Зародження ідеології африканського націоналізму. Російсько-японська війна. Народне повстання в Китаї 1900–1901 рр. «Пробудження Азії». Російсько-японська війна 1904–1905 рр. Російська революція 1905–1907 рр. Революційний підйом в Ірані 1905–1908 рр. Молодотурецька революція 1908–1909 рр. в Османській імперії. Сінхайська революція 1911–1913 рр. в Китаї.

Тема 5. Суть мандатної системи. Національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу.

Основні тенденції розвитку країн Азії та Африки в роки Першої світової війни. Політичний розвиток країн Південно-Східної Азії в роки Першої світової війни. Арабські країни в роки Першої світової війни. Наслідки Першої світової війни для колоніальних і залежних країн. Розпад Османської імперії. Сепаратизм мусульманських націоналістів. Зміни в соціальній та аграрній структурі східного

суспільства. Східне місто в першій половині ХХ ст. Модель виникнення синтезу в міській економіці. Іноземний сектор в багатогалузевій економіці Сходу. Впровадження західних засобів виробництва в місцеву промисловість. Незавершеність промислового перевороту. Ліга Націй. Запровадження мандатної системи, її суть. Антиколоніальні повстання (Єгипет – 1919 р., Лівія – 1917–1932 рр., Марокко – 1921–1926 рр., Ірак – 1920 р., Сирія – 1925–1927 рр.). Революція 1925–1927 рр. в Китаї, її наслідки. Активізація національно-визвольного руху в Індії в 20–30-х рр. ХХ ст. Махатма Ганді. Дві акції громадської непокори. Революція 1925–1927 рр. в Китаї, її наслідки. Національний рух за об'єднання країни. Японська експансія в Китаї. Корея: японський колоніальний режим. Національно-патріотичний рух в Туреччині. Модернізація та вестернізація суспільного устрою Туреччини. Афганістан: проголошення незалежності. Арабські країни: встановлення французького мандату. Антиколоніальний рух в Алжирі в 30-ті рр. ХХ ст. Національно-визвольний рух в Сирії, проголошення незалежності. Антиколоніальний рух в Алжирі в 20-х рр. ХХ ст. Посилення національно-визвольного руху в Єгипті в міжвоєнний період. Проголошення незалежності Єгипту та Іраку. Національно-визвольний рух в Лівії, Тунісі та Марокко. Країни Південної та Тропічної Африки: африканерський націоналізм.

Змістовий модуль 3. Деколонізація і постколоніальний розвиток країн традиційного Сходу.

Тема 6-7. Деколонізація країн Азії та Африки.

Передумови та початковий етап деколонізаційних процесів. Рух афро-азійської солідарності: реальна сила на міжнародній арені. Курс на мирне врегулювання гострих міждержавних протиріч політичного, ідеологічного, економічного, військового, територіального характеру. Перша конференція глав держав та урядів 39 країн Азії та Африки (квітень 1955 р.). Курс «позитивного нейтралітету». Економічна конференція 45 країн Азії та Африки (грудень 1957 – січень 1958 рр.) Декларація ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 1960 р. Рік Африки. Держави Південної Азії в другій половині ХХ ст.: становлення основ державності. Політика апартеїду в ПАР. Країни Південно-Східної Азії в другій половині ХХ ст. Південно-Східна Азія: від національного визволення до соціальної стабільності. Індонезія в другій половині ХХ ст.: становлення основ державності. Об'єднання В'єтнаму і падіння проамериканських режимів в Лаосі і Камбоджі. Арабські революції і суперництво наддержав. Партія арабського соціалістичного відродження (ПАСВ). Колоніальна спадщина в державних структурах країн Сходу після проголошення незалежності. Шлях капіталістичної та соціалістичної орієнтації. Перегрупування структурних компонентів комбінованого суспільства. Панівне становище національного устрою. Політична та культурна націоналізація. Модифікація і трансформація східних постколоніальних суспільств.

Тема 8-9. Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону. Неоколоніалізм.

Національно-державна інтеграція в країнах Сходу. Розвиток державності і становлення сучасних політичних структур в країнах Сходу. Країни Сходу в сучасному світовому та ідеологічному просторі. Релігійний фактор в суспільній свідомості постколоніального Сходу. Релігійна реформаторська діяльність. Розвиток

політичної думки в постколоніальних країнах Сходу. Державна національна ідеологія. Ідеологія національного прагматизму. Панідеології в постколоніальних країнах Сходу (панісламізм, сіонізм, панарабізм, пантюркізм, паназіатизм). Схід після розпаду СРСР. Етнічні проблеми. Основні тенденції, фактори та протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються. Неокolonіалізм, його суть.

3. Рекомендована література

1. Бродський Р. М., Енольський З. А. Нова історія країни Азії і Африки. Львів, 1986.
2. Бродський Р. М. Підкорення Афганістану англійськими колонізаторами // Бродський Р. М., Енольський З. А. Нова історія країн Азії та Африки (1870–1918). Київ, 1971. С. 129–154.
3. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
4. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
5. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
6. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
7. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.
8. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
9. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
10. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
11. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
12. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
13. Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
14. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.
15. Колоніалізм / В. П. Капелюшний. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL : <https://esu.com.ua/article-5764>
16. Константинов В. Ю. Колоніалізм. *Українська дипломатична енциклопедія*. У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський та ін. Київ : Знання України, 2004. Т.1. С. 343.
17. Aldrich R., Connell J. The last colonies. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 336 p.

Разом		90	3	14		16				30	30	30

4.2. Структура та обсяг годин за темами курсу

№ з/п	Тема	Кількість годин								Форма контролю знань	
		Усього	Аудиторні					Самостійна робота	Індивідуальна робота		
			Лекції		Семінари		У				
Змістовий модуль 1. Ранній європейський колоніалізм на традиційному Сході.											
1.	Тема 1. Вступ до курсу. Ранній європейський колоніалізм в країнах Сходу.		2		4				5	5	Опитування на семінар. занятті. Співбесіда на консультації
2.	Тема 2. Колоніальна експлуатація народів афро-азійського регіону в XIX ст. Селянські повстання.		2		4				5	5	Тестування. Опитування на семінарському занятті
Змістовий модуль 2. Особливості колоніалізму та національно-визвольний рух в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.											
3.	Тема 3-4. Зародження національно-визвольного руху на Сході. Особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку XX ст.		4		4				10	5	Колоквіум. Опитування на семінарському занятті

4.	Тема 5. Суть мандатної системи. Національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в колоніальних країнах Сходу.		2		2			5	10	Тестування
Змістовий модуль 3. Декolonізація і постколоніальний розвиток країн традиційного Сходу.										
5.	Тема 6-7. Декolonізація країн Азії та Африки.		4		4			10	5	Співбесіда. Опитув. на семінар. занятті
6.	Тема 8-9. Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону. Неокolonіалізм.		4		4			5	10	Опитув. на сем. занятті. Співбесіда на консультації
Модульна контрольна робота										
										екзамен
Всього			18		22			40	40	

ТЕМАТИКА ТА ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1. Ранній європейський колоніалізм на традиційному Сході. Феномен селянських повстань.

Лекція 1.

Тема 1. Ранній європейський колоніалізм в країнах Сходу.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Суть поняття колоніалізм.
2. Виникнення колоніальної системи.
3. Періодизація та етапи колоніальної експансії.
4. Основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики.
5. Соціально-економічні, політичні наслідки появи європейців на Сході. Політика самоізоляції.
6. Створення та діяльність Ост-Індських компаній (нідерландської, англійської, французької).

Мета: з'ясувати суть поняття «колоніалізм, його особливості; визначити періодизацію та етапи колоніальної експансії; охарактеризувати основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики.

У колоніальну епоху розпочалися соціальні, політичні та економічні зміни на Сході. Слід особливо чітко з'ясувати, що ми розуміємо під терміном «колоніалізм».

У широкому сенсі слова – це важливе явище всесвітньо-історичного значення, що передбачає господарське освоєння пустуючих земель, заселення неосвоєних територій мігрантами, які привносили з собою звичну для них організацію суспільства, праці і побуту і вступали у досить непрості взаємовідносини з місцевим населенням, яке знаходилося на більшій низькій сходинці свого розвитку. Тобто це великий всесвітній феномен.

Колоніалізм, як явище, раніше розглядалося доволі однобічно і в цілому негативно. Однак саме колоніалізм в країнах Сходу:

- 1)об'єктивно сприяв створенню нового суспільства і нових суспільних відносин,
- 2)модернізації традиційних структур,
- 3)створення нової економіки,
- 4)культурного і політичного прогресу.

На Сході виникали сучасні підприємства, які працювали на новітній техніці, з'явилися підприємці і висококваліфіковані працівники, по-європейському освічена інтелігенція.

Однак все це було потім, коли Захід вже підкорив собі Схід і зрозумів, що він тут облаштовується надовго. Початок же колоніальної епохи був темним і страшним періодом в історії Сходу, коли араби, африканці, індійці, малайці зіткнулися з європейцями не з як гуманними цивілізаторами, а як із жорстокими агресорами, безжалюгідними загарбниками, експлуататорами, рабовласниками. Саме такими були перші колонізатори – португальці і іспанці. Не дивно, що португальський колоніалізм більше нагадував піратство і розбій, а спілкування португальців з азійцями і африканцями зводилося до пограбування, тортур і масового знищення. Тому епоха португало-іспанської колоніальної експансії не внесла суттєвих змін у внутрішнє життя країн Сходу.

Специфічним був і *французький* колоніалізм. Французька колоніальна імперія за розмірами поступалася тільки британській. Французи у своїй колоніальній політиці притримувалися концепції «прямого управління» в колоніях, руйнуючи місцеві порядки і нав'язуючи безпосередньо свою владу, не використовуючи можливості співробітництва з місцевою елітою.

Англійці ж згодом, врахувавши досвід своїх попередників і конкурентів по колоніальній експансії, виробили свою концепцію «непрямого (опосередкованого) управління» колоніями. Вона полягала в намаганні встановити якомога тісніший контакт з верхівкою завойованої і підкореної ними країни, не втручатися у зовнішні справи даної країни, створивши у її народі ілюзію самостійності і самобутності. Розрахунок полягав у тому, що місцева верхівка, орієнтована на Лондон, сама знайде найкращі методи і шляхи реалізації британських інтересів. Принцип невтручання постійно порушувався і тому в британській колоніальній імперії постійно відбувалися повстання, страйки, рухи протестів.

Колоніальна система видозмінювалася в процесі розвитку капіталізму і розширення колоніальної експансії. Взагалі, спроби втягнення східних цивілізацій у світову колоніальну систему були різними:

- у найвідсталіших регіонах Чорної Африки насадження колоніальних порядків супроводжувалося спробами ліквідувати весь комплекс традиційних соціально-економічних відносин з метою обвальної модернізації їх в інтересах світового капіталу;
- в більшості східних країн з розвинутою цивілізаційною структурою (Індія, Бірма, В'єтнам, Корея, Індонезія) по можливості ліквідовувалися структури, пов'язані з політико-ідеологічним суверенітетом (державність, неприйнятні для колонізаторів культові традиції). Соціально-економічна база таких країн зазнавала глибоких структурних деформацій, спрямованих на інтеграцію у світову систему виробництва.
- напівколоніальний спосіб поневолення поєднував формальне збереження традиційних суспільно-політичних структур східно-деспотичного типу з економічним і частково ідеологічним, науково-технічним і соціальним поневоленням таких країн (Османська імперія, Іран, Таїланд, Непал, Цинська імперія, Ефіопія).

В основі цих різних принципів колоніальної політики лежали такі різні ідеологічні концепції:

- меркантилізм;
- фрітредерство;
- протекціонізм.

Меркантилізм – це економічна політика ряду європейських держав 15-18 ст., яка ґрунтувалася на зовнішньоекономічному насиллі і була спрямована на накопичення початкового капіталу. Він схвалював вивіз і ускладнював ввіз товарів. У зв'язку з принципами меркантилізму у Великобританії, наприклад, здійснювались протекціоністські заходи по захисту вітчизняної промисловості і с/г від іноземної конкуренції і заохочувалося монопольне захоплення зовнішніх ринків.

Найкращими товарами вважалися ті, які приносили прибуток. Ними стали спеції, які постачалися з Індії і країн Південно-Східної Азії. Меркантилізм виправдовував пограбування інших народів будь-якими засобами. Тому він повністю схвалював і работоргівлю.

Фрітредерство (від англ. free trade – вільна торгівля) – це економічна політика промислової буржуазії, що характеризується вимогами т.з. вільної торгівлі, невтручанням держави в економічне життя країни. Суть фрітредерства зводилась до права «купляти товари на найдешевшому ринку і продавати їх на найдорожчому», тобто його прибічники виступили за вільні ринки і ліквідацію митних бар'єрів та інших торговельних обмежень.

Перші заклики до свободи торгівлі прозвучали уже на початку XVII ст. в Іспанії, Португалії і Франції. Однак повністю утвердились ідеї фрітредерства в Англії у 18 ст. після виходу книги Адама Сміта «Багатство націй», на думку якого монопольні компанії в усіх відношеннях являються шкідливими і не вигідними для країн.

Принципи фрітредерства отримали міжнародне визнання. Їх підтримали у Франції фізіократи, своїх впливових соратників вони мали і в Німеччині, і в США.

Ідеї фритредерства почали втілюватися у міжнародних відносинах. В епоху фритредерства активно і стрімко зростали британські капіталовкладення за кордоном.

Важливим аспектом фритредерства була боротьба з работоргівлею:

- рабська праця звужувала внутрішній ринок;
- утруднювала формування робочої сили;
- перешкоджала виникненню містких зовнішніх ринків.

Фритредерство вбачало в кожному народові потенційних покупців, тому воно рішуче засуджувало работоргівлю.

Історичний парадокс був у тому, що саме Великобританія, яка заснувала організовану работоргівлю і більше, ніж інші країни, нажилася на ній, стала країною, де зародився антирабовласницький рух. Цей рух носив міжнародний характер і став важливою рисою суспільного життя Великобританії, Франції, США і багатьох інших країн. Під натиском противників рабства в кінці 18- на початку 19 ст. світове співтовариство законодавчо забороняє рабство і работоргівлю і переходить до жорстокої з ним. Работоргівців чекало суворе покарання аж до повішання. Те, що 30-50 років тому розглядалося як пристойне заняття, перетворилося в огидну справу і підлягало остракізму.

Не випадково на цей час припадає утворення держав Сьєра-Ліоне і Ліберії на Африканському континенті, ініціатори утворення яких прагнули спокутувати гріхи білої раси перед чорною. Важливо і те, що ці утворення були створені як вільні поселення вільних людей.

На межі 19-20 ст. фритредерство втратило своє значення, поступившись місцем протекціонізму.

Протекціонізм – це економічна політика буржуазних держав, спрямована на захист національної промисловості від іноземної конкуренції, а також на загарбання зовнішніх ринків.

Наступила епоха стрімкого колоніального розподілу світу.

Література:

1. Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країни Азії і Африки. – Львів, 1986.
2. Бродський Р. М. Підкорення Афганістану англійськими колонізаторами // Бродський Р. М., Енольський З. А. Нова історія країн Азії та Африки (1870–1918). Київ, 1971. С. 129–154.
3. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
4. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
5. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
6. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
7. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.

8. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
9. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
10. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
11. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
12. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
13. Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
14. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч.. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.

Лекція 2.

Тема 2. Колоніальна експлуатація народів афро-азійського регіону в XIX ст. Селянські повстання.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Методи колоніальної експлуатації в XIX ст.
2. Аграрні структури в умовах колоніально-капіталістичної економіки.
3. Взаємодія традиційних устроїв із західним колоніальним капіталом.
2. Тайпінське повстання 1850–1864 рр.
4. Бабідські повстання в Ірані.
5. Народньо-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 рр.
6. Соціально-економічні та політичні реформи в країнах Сходу.

Мета: охарактеризувати методи колоніальної експлуатації в XIX ст.; прослідкувати соціально-економічні та політичні реформи в країнах Сходу.

Переживши середньовіччя, традиційний Схід так і не вступив у новий час, а потрапив у пастку постсередньовіччя, яке можна назвати епохою цивілізаційного в'янення деспотичної державності, регресивної економічної стагнації, перманентного і невідворотного падіння життєвого рівня і прогресуючого технологічного відставання Сходу від Заходу.

Колоніальний режим спричинив глобальну трансформацію глибинних параметрів їхнього життя. Саме за умов світової колоніальної системи афро-азійська історія почала набувати нових модерних ознак.

Чому зміст цього історичного періоду був неоднотипним для Сходу і Заходу?

Тому що: в передових країнах Заходу на початку Нового часу відбувався інтенсивний розвиток, що призвів до встановлення капіталістичних відносин, а країни традиційного Сходу, переживши середньовіччя, потрапили у пастку постсередньовічного періоду (XVII – початок XVIII ст.), який характеризувався:

- цивілізаційним в'яненням деспотичної державності;
- регресивною економічною стагнацією;

- невідворотне падіння життєвого рівня;
- прогресуюче технологічне відставання Сходу від Заходу.

Зокрема, такої точки зору притримується вітчизняний історик-сходознавець В. А. Рубель (Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки. Постсередньовічний Схід)

Тобто, світ змінився, однак традиційний Схід не захотів і не зумів до нього своєчасно пристосуватися. Тому доволі швидко потрапив у довготривалу, затяжну кризу, а потім і взагалі став легким об'єктом для капіталістичної експансії з боку країн Заходу.

Афро-азійським цивілізаціям необхідно було:

- істотно модернізувати свою внутрішню структуру;
- суттєво відкорегувати й змінити свої розиткові пріоритети.

Це означало – відмовитися від напрацьованих попередніми поколіннями усталених традицій, з чим більшість східних народів просто не могла змиритися. Наслідком цього було поглиблення кризових явищ, специфічних для кожної країни афро-азійського регіону.

Однак, все ж існує дещо спільне та визначальне для періоду Нової історії як країн Сходу, так і Заходу – це:

- формування колоніальної системи, в рамках якої низка західних країн-метрополій і велика кількість залежних країн Сходу вперше в історії людства створили єдину систему світового капіталістичного господарства на основі сформованого єдиного світового економічного ринку.
- Ще однією із складових історичного процесу в новий час стане безперервна антиколоніальна боротьба народів Сходу.

Для розвитку країн Сходу в колоніальний період характерні такі особливості:

- довготривалий характер перехідних міжформаційних епох;
- стійка багатокладність, соціально-економічна строкатість східного суспільства;
- особлива роль фактора «супротиву культур», яка збільшувала неоднорідність, багатшаровість будь-якого соціуму на Сході (цей фактор був сформульований відомим французьким істориком Фернаном Броделем (згідно його концепції, ці культури і напівцивілізації у відповідь на спроби їх знищити, з'являлися знову, відроджувалися, вперто намагаючись вижити)
- гіпертрофоване значення держави і релігії, яке породжувало привілеї і вплив бюрократії і духовенства.
- вплив зовнішніх факторів: до XVI ст. – це були набіги кочівників, а з XVI – колоніалізм.

У східному суспільстві періоду нового часу переважала тенденція домінування державної власності над приватною, замкнутість будь-якої общини була доведена до абсолютної. Приватна особа на Сході також, як і на Заході володіла певними правами і могла їх захищати в суді (релігійному чи племінному), тільки не вступаючи в конфлікт з державною владою .

Вона мала право власності на землю і майно, однак держава залишалася верховним власником і розпорядником земель, прибутків від податків, будь-якого майна.

Вільне населення не складало, як правило, більшості в жодній із країн афро-азійського регіону. Переважали селяни, зв'язані путами особистою і борговою залежністю. В деяких країнах поширеним також було і рабство.

Взагалі-то у східному суспільстві існувало декілька форм соціальної нерівності:

- кастова нерівність (Індія)
- приниження за етнічною ознакою (Китай – раби та «іногородці» (етнічні меншості: мяо, яо, чжуан, тун...)
- нерівність за конфесійною ознакою;
- нерівність за регіональним розміщенням (жителі морського узбережжя або річкових долин, гірських місцевостей, пустельних територій або оазисів відрізнялись за способом життя і типом господарства);
- особливим видом соціальної нерівності були привілеї (політичні, економічні, моральні) одних груп населення (вищих) над іншими (нижчими)

Тобто ми бачимо, що в східному суспільстві існувала соціокультурна диференціація населення за класовим, етнічним, релігійним і навіть регіональним критерієм.

Важливим фактором була специфіка східного суспільства:

- воно мало складну структуру, яка сприяла пристосуванню до своїх природно-кліматичних умов;
- специфічну диференціацію за соціально-професійними критеріями.

Зберігався становий поділ майже в усіх країнах – від Марокко до Японії. Наприклад, в Китаї ще й після XVII ст. зберігалися традиційні стани:

- вчених (шеньши);
- землеробів (нун);
- ремісників (гун);
- торговців (шан)

В протилежній частині Сходу – країнах Магрибу – становий поділ був набагато спрощений:

- бедуїни;
- осіле населення
- селяни
- городяни
- раби

Також надзвичайно складною є соціальна структура індійського суспільства. Як відомо, Індія успадкувала складну кастово-варнову систему (4 варни і 3500 каст). П'ята варна, тобто «недоторкані» перетворилися на найнижчий соціальний прошарок, який зазнає постійної дискримінації з боку чотирьох варн.

«Недоторкані», або даліти (тобто «зламани люди», саме так їх називають в Індії), - найбільш знедолена частина населення країни. Вони не мають права володіти землею, їм неофіційно заборонено входити до місць, храмів та крамниць вищих каст, користуватись спільними з ними економічними благами, приміщеннями.

Слід зазначити, що занадто складна становна структура, етнічна строкатість, культурна багатошаровість серйозно заважали проведенню реформ в країнах Сходу в період Нового часу.

Починаючи з XVII ст., стало помітним відставання Сходу від Заходу за темпами економічного розвитку у зв'язку з тим, що країни Сходу почали в тій чи іншій мірі

притримуватися ізоляціоністської і недостатньо активної зовнішньоекономічної політики (Китай, Японія). Так, наприклад, в Японії за Токугавського режиму починаючи з другої половини XVII ст. послідовно проводилася політика самоізоляції (сакоку) автаркії аж до 1854 р. (Ансейські угоди підписані із США, Англією, Францією та Росією).

Автаркія – «самовдоволення» – це політика господарського відокремлення, створення замкнутого самодостатнього господарства в межах окремої держави чи групи держав, спрямоване на максимальне обмеження імпорту при одночасному стимулюванні експорту товарів.

Деякі східні держави (Османська імперія, Іран), дотримуючись політики самоізоляції, вимушені були досить активно контактувати з іноземцями (часто будучи навіть зацікавлені в таких контактах).

Із активним проникненням європейських колонізаторів в країни Сходу розпочалося активне інфраструктурне будівництво, створення і розширення портів, проведення іригаційних робіт, інтенсивне будівництво зрошувальних каналів і залізничних комунікацій, підприємств.

Тайпінське повстання – це важливий етап в історії визвольної боротьби китайського народу, коли селяни зробили героїчну спробу створити свою державу. Повстання сипаїв в Індії стало демонстрацією цілковитої безперспективності цієї боротьби. Модернізація країни, яку розпочали колонізатори, знайшла підтримку в індійському суспільстві і чимало прихильників. Зростаюча індійська промислова буржуазія, аграрії, які вперше в історії отримали в приватну власність землю, ліберально налаштована інтелігенція – ніхто з них не хотів відновлення східно деспотичного режиму, з притаманними йому безправ'ям особистості та принциповою незахищеністю власності перед сваволею влади. Усе це в разі перемоги сипайського повстання могло опинитися під загрозою, тому так мало виявилось охочих до кінця боротися з колоніальним режимом.

Свої власні висновки із уроків сипайського повстання зробила і Британська колоніальна імперія. Уже 1 листопада 1858 р. «Актом про управління Індією» англійська королева Вікторія ліквідувала Ост-Індську компанію, а всі її колишні володіння перетворили на офіційну англійську колонію під назвою Британська Індія. В 1877 р. англ. королева перейняла на себе титул імператриці Індії, чим завершила формальне входження Індії в систему Британської колоніальної імперії.

Література:

1. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
2. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
3. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
4. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
5. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.

6. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
7. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
8. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
9. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
10. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
11. Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
12. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.

Змістовий модуль 2. Особливості колоніалізму та національно-визвольний рух в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.

Лекція 3.

Тема 3. Зародження національно-визвольного руху на Сході. Особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку XX ст.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Модернізація і культурний процес в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.
2. Зміни в структурі землеробства. Нові форми власності.
3. Колоніальні конфлікти на межі XIX–XX ст.:
 - Перша англо-бурська війна.
 - Друга англо-бурська війна.
 - Російсько-японська війна.
- 4.«Пробудження Азії»: хвиля визвольних революцій на Сході антиколоніального і антимонархічного характеру.

Мета: проаналізувати зародження національно-визвольного руху на Сході та особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку XX ст.

Перша англо-бурська війна 1880–1881 рр. була значною мірою наслідком виявлення місцезнаходжень діамантів у Західному Грікваленді – землях, населених гріква і тсвана, і що входили з 1854 р. до бурської Республіки Оранжева. Поклади алмазів були виявлені там наприкінці 1860-х рр., що призвело до початку «алмазної лихоманки». Британія анексувала ці землі в 1871 р., приєднавши їх до Капської колонії. У 1870-і рр. у Лондоні виникає проект Південно-Африканської Конфедерації, до якої мали увійти, крім англійських колоній, ще й бурські республіки. Скориставшись вкрай важким фінансовим становищем та низкою поразок від правителя Вождівство Понд Секукуні, англійці анексували в 1877 р. Південно-Африканську республіку. Здійснив анексію сер Теофіліус Шепстоун, під керівництвом якого перебував загін всього з 26 кінних поліцейських. У відповідь президент Трансваалю Т. Бюргерса виступив з прокламацією, в якій він висловив

протест проти цієї акції, але в той же час закликав населення утриматися від активних дій. Але цей протест носив суто формальний характер, і сам президент вважав приєднання республіки до британських володінь найкращим виходом із ситуації, що склалася. Однак політика англійської влади викликала зростаюче невдоволення бурів. Головною її причиною стала спроба стягнути з бурів податкової недоїмки за роки, що передували анексії. Бури завдали ряд поразок англійським військам, найбільша з яких сталася 26 лютого 1881 р. біля гори Маджуба. Не бажаючи далі втягуватися у війну, англійський уряд підписав перемир'я 6 березня 1881 р., англійці повернули бурам самоврядування в Трансваалі, під теоретичним британським наглядом. У 1884 році було підписано Лондонську угоду. Ця угода підтвердила незалежність Трансваалю і встановила його західний кордон.

Друга англо-бурська війна 1899–1902 – загарбницька війна Великої Британії проти бурських республік Оранжевої і Трансваалю. В англо-бурській війні Велика Британія прагнула розширити і об'єднати свої колоніальні володіння в Африці, захопити родовища алмазів і золота. Натхненниками війни були запеклі колонізатори С. Родс і Д. Чемберлен. Перевага сил британській армії та її надзвичайна жорстокість, незважаючи на запеклий опір бурів, привели до перемоги Великої Британії. Мирний договір у Ферініхіні був підписаний 31 березня 1902 року. 1902 р. за Фіренгенінзьким договором бурські республіки включено до складу Британської імперії. Бурам було гарантоване самоуправління (надане у 1906 і 1907 р. Трансваалю і Оранжевій відповідно) і сплачено 3 млн фунтів стерлінгів компенсації.

Російсько-японська війна. У 1894 році Японія напала на Китай, почавши першу японсько-китайську війну. Приводом було введення китайських військ у Корею в якості військової допомоги для придушення селянського бунту. Росія, Франція і Німеччина, стурбовані посиленням Японії у цьому регіоні, в ультимативній формі зажадали виводу японських військ із цього півострова. Підірвавши авторитет монархії усередині країни, поразка у війні разом з тим послабила позиції Росії і на міжнародній арені. Перемога Японії у війні зробила її загальновизнаною великою державою. При цьому японці були незадоволені мирним договором: Японія отримала менше територій, ніж очікувалося і, що головне, не одержувала грошових контрибуцій.

Політичні та культурні процеси на Сході першої половини ХХ ст. мали надзвичайно складний і багатогарбовий характер. З одного боку, вони відображали увесь комплекс соціальних явищ, тенденцій та інтересів строкатого східного суспільства. З іншого боку, політичне життя Сходу багато в чому формувалося під дією колоніальної політики західних держав, яка була особливо активною на межі ХІХ–ХХ ст. і в першій третині ХХ ст. Далі слід дати визначення терміну «пробудження Азії», зауваживши, що з початку 1905 р. країни Сходу з об'єктів колоніального суперництва поступово перетворюються на суб'єктів міжнародного права і політичної боротьби, переходячи до активного опору колонізаторам. Далі слід вказати на передумови та причини „пробудження Азії”: антиколоніалізм, підйом національної самосвідомості народів Сходу, вплив політичної культури монополій. Варто зазначити, що активізації національно-визвольних рухів на Сході сприяли

російсько-японська 1904–1905 рр. і російська революція 1905–1907 рр. Детально розглянути причини, хід подій і наслідки іранської революції 1905–1908 рр, Молодотурецької революції 1908–1909 рр. в Османській імперії, Сінхайської революції 1911–1913 рр. в Китаї та національно-визвольного руху в Індії 1906–1908 рр. Зосередити увагу на антиколоніальних виступах африканських народів на початку ХХ ст., вказати на зародження ідеології африканського націоналізму(заклики до об'єднання африканців у відстоюванні своїх прав, за самоврядування, за збереження культурної спадщини, за створення афрохристиянської церкви. Ідеологом африканського націоналізму був Е.У. Блайден, який започаткував і теорію «духовної деколонізації». Найбільш значними за масштабами були виступи в Південно-Західній Африці 1904–1907 рр. проти німецьких колонізаторів, повстання зулусів у Південній Африці 1906 р. проти англо-бурського правління; визвольне повстання проти французьких колонізаторів на о. Мадагаскар в 1904–1915 рр.

Література:

1. Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країни Азії і Африки. Львів, 1986.
2. Бродський Р. М. Підкорення Афганістану англійськими колонізаторами // Бродський Р. М., Енольський З. А. Нова історія країн Азії та Африки (1870–1918). Київ, 1971. С. 129–154.
3. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець ХІХ – друга третина ХХ ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
4. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
5. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
6. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
7. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.
8. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
9. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (ХVІ - поч. ХХ ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
10. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (ХVІІІ – друга половина ХІХ ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
11. Сотниченко В. Країни Сходу в ХVІ–ХVІІІ ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
12. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
13. Хрестоматія з нової історії. Частина ІІ. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
14. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч.. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.

Лекція 4.

Тема 4. Суть мандатної системи. Національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Наслідки Першої світової війни для колоніальних і залежних країн.
2. Зміни в соціальній та аграрній структурі східного суспільства. Іноземний сектор в багатогалузевій економіці Сходу.
3. Впровадження мандатної системи.
4. Активізація національно-визвольного руху на Сході в міжвоєнний період:
5. Індія в 20–30-х рр. XX ст.;
6. Китай в роки революції 1925–1927 рр. і громадянської війни;
7. Національно-патріотичний рух в Туреччині;
8. Посилення національно-визвольного руху в Єгипті в міжвоєнний період.

Мета: з'ясувати суть мандатної системи; простежити національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу.

Мандатна система – це система мандатів, встановлених ст. 22 Статуту Ліги Націй, на підставі якої колонії Німеччини у Центральній Африці та ряд арабських територій Османської імперії були передані під управління держав Антанти – переможниць у Першій світовій війні. Фактично мандатна система становила особливу форму анексії територій, що стали об'єктом колон, політики великих європейських держав у другій половині XIX – на початку XX ст. і опинилися в колон, залежності від них. Виникла в результаті переділу уже поділеного раніше колон, державами світу. За Версальським мирним договором 1919 р. держави Антанти змусили Німеччину і Туреччину, що зазнали поразки у війні, відмовитися від своїх колоній та ряду територій. Водночас мандатна система стала спробою застосувати форму міжнар. опіки «до тих колоній і територій, які внаслідок останньої війни припинили перебування під суверенітетом держав, що раніше управляли ними, і населяються народами, все ще неспроможними спиратися на себе в напружених умовах сучасного світу і до яких має застосовуватися принцип, що благополуччя і розвиток таких народів становить священний обов'язок цивілізації і що гарантії за здійснення цього обов'язку мають бути включені до Статуту» (п. 1). Здійснення цього принципу означало, що «перебування під опікою таких народів має бути покладено на розвинуті нації, які, зважаючи на їх ресурси, досвід або їх геогр. положення, можуть щонайкраще взяти на себе всю відповідальність і які бажають прийняти її, і що таке перебування під опікою має здійснюватися ними як мандатаріями від імені Ліги Націй» (п. 2) і на підставі договорів між Лігою та окремими державами-мандатаріями.

Мандати Ліги Націй відрізнялися відповідно до стадії розвитку підопічної території, її географічного розташування, екон. умов та ін. под. обставин (п. 3). У зв'язку з цим мандати були поділені на три класи: мандат А застосовувався до колон, володінь Османської імперії, статус яких наближався до статусу протекторату, мандат В – до колоній у Центральній Африці, які передавалися під безпосереднє управління держави-мандатарія при збереженні деякого ступеня самоврядування; мандат С – до Пд.-Зх. Африки та до о-вів Тихого океану, які управлялися як

інтегровані частини території держави-мандатаря. Поділ німецьких колоній був затверджений Верховною радою Антанти 7.V 1919, а володінь Османської імперії – на конференції у м. Сан-Ремо 1920 (Італія). Великобританія одержала: мандати А на Ірак, Палестину і Трансйорданію, мандати В – на Танганьїку, частини Того і Камеруну; Франція – мандати А на Сирію і Ліван, мандати В – на частини Того і Камеруну; Бельгія – мандат В на Руанду-Урунді; Японія – мандат С на Тихоокеанські о-ви на північ від екватора (Маршаллові, Каролінські та Маріанські); Південно-Африканський Союз (після 31.V 1961 – Південно-Африканська Республіка) – мандат С на Пд.-Зх. Африку; Австралія – мандат С на о. Науру (спільно з Великобританією і Новою Зеландією) та на Нову Гвінею і о-ви Тихого океану на південь від екватора; Нова Зеландія – мандат С на о-ви Західне Самоа.

Після Другої світової війни мандатна система була замінена системою опіки ООН. Усі зазначені території, крім тих, які мали мандати А і які здобули незалежність, стали підопічними територіями ООН.

Питання активізації національно-визвольного руху на Сході в міжвоєнний період можна розглянути на прикладі Індії.

Друга акція громадської непокори в Індії. Відродження індійського незалежницького руху було пов'язане з погіршенням економічного становища в кінці 20-х років. Ще з 1925 р. Англія проводила політику економічного тиску на Індію, встановлюючи завищений обмінний курс фунта щодо рупії та преференційні митні ставки й податкові обмеження, що дискримінували індійську промисловість. Незадоволення економічною політикою метрополії виявлялося в страйках та маніфестаціях. Сповільнюючи розвиток індійської промисловості, криза суттєво погіршила матеріальний стан населення колонії.

У другій половині 20-х років А. М. Джинна все більше відходить від попередньої політики поступок Національному конгресу і не підтримує акції громадської непокори та пасивного не співробітництва.

У 1928 р. М. Ганді повернувся з ув'язнення. На той час він став відомою та популярною особою далеко за межами Індії. Аскетизм та духовна стійкість привернули до нього симпатії європейської преси, тому англійці змушені були обережніше ставитися до його особи. У грудні 1928 р. на сесії Конгресу в Калькутті він удруге звернувся до англійського уряду з вимогою надати Індії незалежність. У випадку відмови М. Ганді погрожував ще більшою, ніж це було на початку 20-х років, акцією непокори. Термін на роздуми визначено до 31 грудня 1929 р. Антианглійський рух розпочався навесні 1929 р. У березні, заарештувавши найактивніших організаторів страйків, англійці розпочали в Міруті судовий процес. Хоча судові засідання відбувалися з численними порушеннями та без колегії присяжних, зібрати достатньо доказів для покарання патріотів не вдалося, і процес тривав аж чотири роки.

Остерігаючись спалаху антианглійського руху, 31 жовтня 1929 р. віце-король зробив публічну заяву про те, що в майбутньому Індії може бути надано статус домініону. Однак ця заява не "випустила пару", а, навпаки, загострила ситуацію, оскільки відчувши свою силу, діячі Конгресу виступили з відповіддю – "Делійським маніфестом". У грудні 1929 р. в Лахорі ІНК оголосив про перехід до активних дій на шляху досягнення пурна сварадж (повної незалежності). У ніч на 1 січня 1930 р., уперше публічно було піднято прапор індійського незалежницького руху – червоно-

біло-зелене полотнище. Пізніше червону смугу замінено шафрановою, а на білій розміщено стилізоване зображення «чакри» – колеса ручної пралки як символу індійської незалежності.

На заклик Конгресу 26 січня 1930 р. відбулося перше публічне святкування Дня незалежності. Масовість виступів дали змогу ІНК перейти до політики прямого тиску на уряд колонії. 30 січня в газеті «Молода Індія» М. Ганді опублікував 11 пунктів програми вимог до англійського уряду. Програма не включала надто радикальних гасел і передбачала, головним чином, заходи з економічного врегулювання, зокрема: встановлення реального курсу рупії, заборону продажу алкоголю та наркотиків, встановлення протекціоністських мит на привізні товари, скорочення земельного податку та витрат колонії на оборону, відміну соляної монополії.

Оскільки віце-король Індії дав негативну відповідь на запропоновані Ганді 11 пунктів, той у свою чергу оголосив в квітні 1930 р. про нову акцію громадської непокори і з 78 своїми найближчими прихильниками здійснив тритижневий піший «соляний похід» до моря, де 6 квітня за присутності великого числа прихильників та журналістів зайнявся випарюванням солі з морської води. Ця акція мала символізувати відмову від англійських товарів (англійці мали монополію на видобуток солі в Індії) і задекларувати намір обходитися надалі власноручно виробленими товарами. М. Ганді носив особисто виготовлений одяг із домотканого полотна й пропагував таке ремісничє самозабезпечення, що дало б змогу ефективно бойкотувати англійські товари.

Розпочавшись 10 квітня 1930 р. загальна акція громадської непокори майже одразу пішла не в те русло, як передбачали її організатори (розпочалися вуличні барикадні бої у найбільших містах Індії. На допомогу повстанцям приходили селяни з найближчих сіл. Становище англійців ще більше ускладнилося, коли солдати відмовлялись стріляти по повстанцях

У червні 1930 р. англійці оголосили ІНК незаконною організацію і провели масові арешти. Загалом було ув'язнено 60000 осіб включно з М. Ганді. Незважаючи на опанування ситуацією, англійці були дуже деморалізовані. Частина європейців, що постійно мешкала в колонії, почала підтримувати вимоги Національного конгресу.

Перехід Національного конгресу до активних дій викликав негативну реакцію з боку мусульманських організацій. Відмовившись від участі в організованих ІНК антиколоніальних виступах, лідери мусульман виступили з ініціативою скликати прямі переговори між англійськими та індійськими представниками. У листопаді 1930 р. в Лондоні відкрилася Конференція круглого столу, в якій взяли участь представники англійського парламенту та колоніальної адміністрації, з одного боку, й представники індійських князівств, мусульманських організацій, Індійської ліберальної партії та «Хінду махасабхи» – з іншого. ІНК відмовився від участі в роботі конференції.

4 березня 1931 р. було укладено угоду між керівництвом Національного конгресу та адміністрацією віце-короля (*Пакт Ганді-Ірвінг*), за яким англійська сторона зобов'язувалася відпустити заарештованих, але тільки тих, хто не брав участі у насильницьких діях. Після проведених у тюрмі переговорів 26 січня 1931 р. влада звільнила М. Ганді та чільних лідерів Конгресу. Реальним досягненням

Конгресу стала відміна надзвичайних законів та визнання ІНК як сторони в переговорному процесі з владою.

Література:

1. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
2. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
3. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
4. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
5. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.
6. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
7. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
8. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
9. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
10. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
11. Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
12. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч.. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.

Змістовий модуль 3. Деколонізація і постколоніальний розвиток країн традиційного Сходу.

Лекція 5.

Тема 5. Декolonізація країн Азії, Африки.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Рух афро-азійської солідарності.
2. Південно-Східна Азія: від національного визволення до соціальної стабільності.
3. Арабські революції і суперництво наддержав.
4. Рік Африки.
5. Колоніальна спадщина в державних структурах країн Сходу після проголошення незалежності.

Мета: проаналізувати процес деколонізації і постколоніального розвитку країн традиційного Сходу.

Колоніальна система протягом століть залишалася однією з найістотніших структурних одиниць світової політики. Проте, в світлі нових глобальних геополітичних реалій ХХ століття ця модель вичерпала себе і до середини ХХ ст. економічна і політична неспроможність колоніальної системи виявилася остаточно і невідвратною.

Уже на початку ХХ ст. система прямого колоніального підпорядкування вичерпала свої можливості. У міжвоєнний період і в роки другої світової війни ряд держав Сходу домоглися скасування нерівноправних угод і визнання їхньої незалежності (Афганістан, Іран, Туреччина, Китай).

Після війни розпад колоніальної системи різко прискорився. Процес деколонізації умовно поділяють на три етапи (три хвили):

- перший (з 1945 р.– до середини 50-х років) – визволення від колоніальної залежності країн Азії;
- другий (з середини 50-х років – до середини 60-х) – поява незалежних держав в Північній та Тропічній Африці;
- третій (з 1975 р.– до 1990 р.) – завершення деколонізації Півдня Африки.

Таким чином, катастрофа колоніальної системи стала однією з найбільших подій післявоєнного часу й ХХ століття в цілому. Спробуємо визначити і проаналізувати її чинники, хід та наслідки

Криза колоніальної системи почалася уже після Першої світової війни.

Незважаючи на те, що причини падіння колоніального панування були своєрідними для кожної країни, можна виділити ряд загальних причин, характерних для всіх колишніх колоній. Це: посилення невдоволення колоніальним режимом, викликане ростом податків, ввозом іноземних товарів, вивозом продовольства й сировини; дискримінація місцевого населення в повсякденному житті, у сфері освіти, при прийманні на роботу; у порівняно розвинених країнах Азії підсилювалося протиріччя між іноземним капіталом і національним сектором, що зміцнів за роки війни. Все це призвело до формування антиколоніального союзу основних соціальних прошарків: селянства, дрібнобуржуазних прошарків міста, національної буржуазії, робітників, інтелігенції.

До Другої світової війни колоніальні володіння займали приблизно третину земної суші. В колоніях та на підмандатних територіях проживало близько одної третини населення Землі, ще одна його третина припадала на напівколоніальні країни. По закінченні Другої світової війни розпочався процес деколонізації, який тривав кілька десятиріч та призвів до ліквідації колоніальних імперій.

Новий підйом національно-визвольного руху відбувся в післявоєнні десятиріччя. Саме в післявоєнний період криза колоніальної системи переросла у її остаточний розпад.

Основними чинниками розпаду колоніальних імперій в другій половині ХХ століття стали:

1. Поразка в другій світовій війні Німеччини, Італії та Японії й утрата ними своїх колоніальних володінь.
2. Значне ослаблення колоніальних імперій Великої Британії, Франції, Голландії та Бельгії.

3. Розвиток національно-визвольного руху, підвищення національної самосвідомості, економічне зростання в колоніях під час Другої світової війни; зростала чисельність національної буржуазії, інтелігенції та інших верств населення, створювались політичні організації, національні збройні сили.

4. Здобуття деякими колоніями, безпосередньо втягнутими в Другу світову війну, досвіду збройної боротьби; створювались національні збройні сили.

До Статуту ООН були включені положення про рівноправ'я та самовизначення народів. Мандатну систему Ліги Націй заступила опіка ООН, яка мала метою створення умов для надання незалежності підлеглим територіям.

Ступінь антиколоніальної активності, піднесення національно-визвольного руху в різних частинах світу був неоднаковим: він зумовлювався рівнем розвитку народів, що їх населяли, та їхньої політичної свідомості.

Друга світова війна привела до активізації національно-визвольного руху в колоніальних імперіях Великобританії, Франції, Голландії, Португалії і Бельгії. Здобувши перемогу над Німеччиною і Японією, старі колоніальні держави намагались зберегти тут свої панівні позиції. Однак нові реалії примусили їх переглянути політичний курс.

Причини розпаду колоніальних імперій були такі. По-перше, поразка у Другій світовій війні держав агресивного блоку, в результаті чого Італія і Японія втратили свої колоніальні володіння. По-друге, колоніальні імперії Великобританії, Франції, Голландії, Бельгії були значно ослаблені в результаті війни. Потрете, у колоніях під час війни прискорено розвивалась економіка, зростала чисельність національної буржуазії, інтелігенції та інших верств населення, розвивався національно-визвольний рух, створювались політичні організації, національні збройні сили.

Розпад колоніальних імперій розпочався на Азіатському континенті, де в 1945 р. здобули незалежність Індонезія і В'єтнам. 17 серпня 1945 р. було проголошено незалежну республіку Індонезія. її президентом обрано лідера Національної партії Сукарно. У 1946 р. Філіппіни оголосили свою незалежність. Однак США зберігали тут свої військові бази та економічні позиції. У Таїланді, який у період Другої світової війни був прибічником Японії, ще 1944 р. в результаті політичної кризи відбулися зміна урядів і переорієнтація зовнішньої політики на США та Великобританію. У Малайзії у повоєнний період посилювався національно-визвольний рух, що привело до проголошення 31 серпня 1957 р. незалежності Малайської Федерації. У серпні 1965 р. від Малайзії відокремився Сінгапур і став незалежною республікою.

У 1946 р. після виведення французьких військ фактично незалежними стали Сирія та Ліван. У тому ж році було проголошено незалежність Йорданії. У 1947 р. Індія і Пакистан одержали права британських домініонів. У 1948 р. визволилися від колоніальної залежності Цейлон і Бірма, проголошено утворення двох корейських держав (КНДР і Республіка Корея) та Держави Ізраїль.

В Африці на початку 50-х років активізувався арабський національно-визвольний рух. Внаслідок цього вже в 1951 р. було проголошено незалежність Лівії. У 1952 р. в Єгипті вибухнуло повстання "вільних офіцерів", у результаті чого вже наступного року він був проголошений республікою. Великобританія втратила тут свої панівні позиції. Протягом 50-х років ще ряд африканських країн здобули незалежність (Марокко, Туніс та Судан у 1956 р., Гвінея у 1958 р.).

Переломним у визволенні Африканського континенту був 1960 р., названий «роком Африки». Визволилися 17 країн (Гана, Габон, Верхня Вольта, Дагомея, Мавританія, Мадагаскар, Малі, Сенегал, Сомалі, Того, Центральнаафриканська Республіка, Чад, Нігер, Конго, Заїр, Нігерія, Кот-д'Івуар). Приймавши декларацію 14 грудня 1960 р. "Про надання незалежності колоніальним країнам і народам", Генеральна Асамблея ООН поставила деколонізацію під міжнародний контроль. У 60-ті роки фактично перестала існувати колись найбільша у світі Британська колоніальна імперія. Франція особливо наполегливо намагалася зберегти за собою Алжир, народ якого піднявся у 1964 р. на боротьбу проти колонізаторів. Визвольна війна в Алжирі тривала довго. Лише у 1962 р. французькі колонізатори змушені були підписати угоду про припинення воєнних дій і після референдуму визнати незалежність Алжиру. Визволення Алжиру привело до повного розпаду і Французької колоніальної імперії.

Останньою (у 1974 р.) в Африці розпалась Португальська імперія, внаслідок перемоги революції в самій метрополії. Останнім осередком колоніалізму залишився південь Африки, де расистський режим Південно-Африканської Республіки (ПАР) довгий час відмовлявся надати свободу народу Намібії. Нарешті, у 1989 р. війська ПАР були виведені з країни, і у 1990 р. вона була проголошена незалежною державою.

Отже, деколонізація Азії і Африки - одна з найвизначніших подій сучасної історії. У своєму розвитку вона пройшла три основні періоди: перший (1945 - середина 50-х років), коли незалежність вибороли країни Азії; другий (середина 50-х - середина 60-х років), протягом якого стали суверенними країни Північної і Тропічної Африки. Третій етап (1975-1990 рр.) завершив крах колоніалізму на півдні Африки.

Література:

1. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
2. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
3. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
4. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
5. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.
6. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
7. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
8. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
9. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
10. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.

11. Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
12. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.

Лекція 6-7.

Тема 6. Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону. Неокolonіалізм.

(4 год.)

Логіка викладу:

1. Національно-державна інтеграція в країнах Сходу.
2. Розвиток державності і становлення сучасних політичних структур в країнах Сходу.
3. Релігійний фактор в суспільній свідомості постколоніального Сходу.
4. Національні ідеології або пан ідеології (панісламізм, сїонізм, панарабізм, пантюркізм, паназіатизм).
5. Основні тенденції, фактори та протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються.
6. Неокolonіалізм, його суть.

***Мета:** охарактеризувати проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону.*

Перед народами молодих країн, що визволилися, постали завдання становлення та зміцнення їхньої політичної незалежності, завоювання економічної самостійності, проведення соціальних реформ, розвитку освіти і культури. Вирішення цих завдань супроводжувалося гострим протиборством між різними політичними силами. Для розвитку деяких країн «третього світу» характерне поширення антимодернізаторських і антизахідних настроїв. Утверджується ідея зверхності стародавніх цивілізацій Азії, Африки, Америки над європейською. Найбільш радикальні її прихильники взагалі відкидають прогрес у його європейському розумінні та формують ідейні течії типу «негритюд» в Африці, індіанізм у Латинській Америці, панісламізм в Азії. Зростання подібних настроїв призвело до встановлення влади «червоних кхмерів» у Кампучії. Полпотівці поставили за мету викоринити сучасність у всіх її проявах: скасували особисту власність, гроші, виселили населення з міст, ліквідували систему освіти і медичної допомоги, нищили технічне обладнання.

У суспільному житті багатьох країн 70-80-х років домінували націоналістичні настрої, що й підтвердив «ісламський бум» цього періоду. Іслам продемонстрував особливо широкий діапазон політичного пристосування. Іранська революція - це яскравий приклад того, як ідеї національної держави, національної консолідації, піднесення рівня життя стають більш важливими, ніж індивідуальна свобода вибору, громадянське суспільство, політична демократія. Поширення цих цінностей та інститутів у незахідному світі є найбільш складним завданням.

Після Другої світової війни проблема створення основ стабільної буржуазно-демократичної державності постала перед Індією - країною - носієм стародавньої культури і традицій на Сході, яка має надзвичайно складний соціальний, расовий, етно-лінгвістичний, релігійний та ідеологічний склад. Релігійна проблематика наклала відбиток і на формування ідеології національно-визвольної боротьби М. К. Ганді, в якій було зроблено спробу досягти синтезу індуїзму і християнства. Велика увага в цій системі поглядів приділялася ідеї перебудови індійського суспільства на принципах самозабезпечення і самоврядування сільських співтовариств. Певною мірою Ганді був антиурбаністом, вбачаючи головну рушійну силу антиколоніальної боротьби в селянстві, з недовірою ставлячись до цінностей великого міста. Ганді виступав проти кастового поділу індійського суспільства, проте вважав, що спадкові якості людини визначають її місце і роль у суспільстві.

У післявоєнні роки африканські держави переживають розквіт освіти, зростання мережі вищих навчальних закладів і кількості студентів. У 50-60-х роках чисельність осіб, які здобували освіту у вищих навчальних закладах, збільшилася у 15-16 разів. З 1960 по 1980 р. цей показник зріс у 8 разів. Після проголошення незалежності в Західній Африці діяло 11 університетів (1969 р.), а за 70-ті роки було засновано ще 13.

Ряд країн і регіонів Східної Азії - Тайвань, Гонконг, Сінгапур досягли видатних успіхів і займають провідні позиції у світі завдяки використанню конфуціанства в умовах модернізації. У цих країнах конфуціанство становить основну систему цінностей і диктує спосіб життя. Воно є основою етики бізнесу, суспільного й особистого життя. Конфуціанська концепція самодисципліни та управління родиною і державою є складовою політичної філософії. Суспільному устрою в цих країнах притаманна жорстка регуляція відносин, мета якої - забезпечити порядок у суспільстві, запобігти конфліктам. У соціалістичному Китаї, наприклад, до 1978 р. ідеї модернізації за західним взірцем вважались «філософією пригноблення Заходом». У традиційному Китаї більше цікавилися суспільством, ніж природою, відносинами між людьми. Культивувались такі риси, як покірність долі, сердечність, ощадливість, обережність тощо. Релігійну традицію Китаю характеризують висока раціональність, відсутність релігійного фанатизму, екстремізму, терпимість до інакодумців.

Велика група країн (Індія, Пакистан, Марокко, Туніс та ін.) обрала цінності ринкового плюралізму, зміцнення зв'язків із західними країнами. Практика показала, чим більше заохочувалося приватне підприємство, чим швидше ліквідувалася феодална спадщина і зміцнювалися конституційні основи держави - тим успішніше переборювалися труднощі становлення суверенітету.

Ряд країн Азії, Африки, зазнаючи постійного тиску з боку СРСР, що прагнув до геополітичного панування, обрали так званий шлях «соціалістичної орієнтації». Серед них - Алжир, Сирія, Гвінея-Бісау, Ефіопія, Мозамбік, Ангола, Народно-Демократична Республіка Ємен та ін. Для цієї групи країн були характерні наявність держсектору, централізоване регулювання економіки, насильницьке кооперування,

авторитарні політичні структури із суттєвим обмеженням громадянських свобод та ін. У 80-ті роки майже усі країни, що обрали цей шлях розвитку, опинилися у глибокій політичній кризі. На зламі 80-90-х років вони стали на шлях економічної та політичної лібералізації, офіційно відмовились від ідеології марксизму-ленінізму.

Незважаючи на всі ці проблеми, більшість країн Азії та деякі країни Африки в другій половині ХХ ст. перетворилися з переважно аграрних на аграрно-індустріальні, а деякі навіть стали передовими індустріальними державами. Зріс і міжнародний авторитет молодих незалежних держав. На початку 60-х років серед них виник широкий Рух неприєднання.

У 1950-1970-ті роки в країнах «третього світу» в цілому спостерігалось зростання продуктивних сил. Деякою мірою підвищилась і роль цих країн у світовій економіці. Водночас варто зазначити, що ситуація у тих чи інших країнах і регіонах була не однаковою: у той час як одні зуміли вирватися далеко вперед, інші значно відстали. Наймасштабнішими є досягнення великих країн, що розвиваються, які розпоряджаються значним людським, сировинним і виробничим потенціалом. Найбільші країни, що розвиваються, значно підвищили свій науково-технічний потенціал. Беззаперечним лідером «третього світу» на цьому напрямку є Індія.

Найвражаючіших успіхів на шляху модернізації в 1960- 1980-х роках досягли деякі країни Азії. За ними закріпилась назва нових індустріальних країн. До них належать Гонконг, Сінгапур, Тайвань і Південна Корея. Цю східноазійську четвірку часто називають також «драконами» або «тиграми» Східної Азії, підкреслюючи глибоко динамічний характер їх еволюції. Починаючи з 1960 р. у цих країнах спостерігалось бурхливе зростання промислового потенціалу. Товари «азійських тигрів» довели свою конкурентоспроможність на світовому ринку, зокрема й у країнах Західної Європи і Північної Америки. Це стосується навіть таких передових галузей, як електроніка і хімічна промисловість.

Найважче становище склалося в Тропічній Африці. Там спостерігаються дуже низькі показники економічного розвитку і катастрофічне зростання злиднів. Основна маса населення живе впроголодь, а багато просто голодують.

Отже, незважаючи на певні успіхи країн Сходу, досягти рівня розвинутих країн їм не вдалося. Це зумовлено економічною залежністю перших від західних країн, так хваний неоколоніалізм. Один із проявів цієї залежності - висока частка транснаціональних корпорацій у народному господарстві країн, що розвиваються.

Західний капітал взагалі відіграє суперечливу роль в економіці постколоніальних країн. Виступаючи в багатьох випадках стимулятором модернізованих процесів, він водночас надає їм однобокий і збитковий характер.

До кінця 1980-х років остаточно визначилась важлива тенденція світового ринку. Якщо спочатку країни «третього світу» відігравати роль аграрної периферії

промислово розвинутих держав Заходу, то зараз найпередовіші з них перетворюються в промислову периферію постіндустріального суспільства.

У політичній сфері країн, що розвиваються, на початкових етапах модернізації чітко виявилася тенденція в усьому копіювати Захід. Так, більшість країн Азії і Африки, які тільки що визволилися від колоніального панування, пробували з ходу впровадити в себе представницьку демократію західного зразка. Проте пересаджування західних політичних інститутів на ґрунт незахідних суспільств без урахування особливостей цього ґрунту призводить до негативних результатів.

Таким чином, однозначної відповіді на питання: чи можна стати вільним, залишаючись самим собою - немає. Народи «третього світу» ніколи не зможуть вирватися із лещат відсталості, якщо не впровадять у своє життя західний принцип свободи вибору і, виходячи з нього, демократію, громадянське суспільство і т. ін. Але зробити це можна, лише поєднуючи названий принцип і засновані на ньому громадські інститути з культурними традиціями. Отже, стати вільним можна тільки залишаючись самим собою й одночасно істотно змінившись. Засвоєння досягнень іншої цивілізації може бути міцним лише в тому випадку, якщо воно буде творчим. А творчість виключає механічне копіювання. На творчі зусилля, проте, здатний лише той, хто зумів зберегти своє власне обличчя, свою неповторну індивідуальність.

Незважаючи на важку спадщину колоніалізму, азіатські та африканські країни прагнуть відігравати дедалі більшу роль у світовій економічній системі, посилити свої позиції на світовому ринку. З цією метою вони об'єднуються у великі міжнародні економічні організації, які захищають їхні спільні інтереси. Серед них Африканський банк розвитку, заснований 1963 р., Конфедерація з координації розвитку Півдня Африки (1980 р.), заснована 1945 р. Ліга арабських держав. Остання поряд з політичними питаннями багато уваги приділяє економічному співробітництву. Впливовою організацією стала Організація африканської єдності (ОАЄ), створена 1963 р., яка координує політичне й економічне співробітництво країн континенту (з 2001 р. - Африканський Союз).

Література:

1. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
2. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
3. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
4. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
5. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.
6. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014

7. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
8. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
9. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
10. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
11. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч.. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.

ТЕМАТИКА ТА ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття №1–2.

Тема: «Етапи та ідеологічні концепції колоніальної експансії»

(4 год.)

Мета: сформувані уявлення про колоніалізм як всесвітнє явище, проаналізувати основні етапи колоніальної експансії.

Зміст семінарського заняття

1. «Торгівельний колоніалізм» (початок XVI ст. – середина XVII ст.)
2. Перший етап промислового перевороту в Європі і його вплив на країни Сходу (II половина XVII ст. – кінець XIX ст.).
3. Другий етап промислового перевороту в Європі і країни Сходу (кінець XIX ст. – початок XX ст.).

Тема реферату: Ідеологічні концепції колоніальної експансії на Африканському континенті.

Завдання для обов'язкового виконання:

Аудиторні завдання:

- Коли було покладено початок колоніальної експансії західноєвропейських держав на Сході?
- Розкрийте питання про походження феномену колоніалізму.
- Назвіть етапи колоніальної експансії, проаналізуйте їх.

Домашні завдання:

- Яким чином колоніалізм на ранній його стадії вплинув на економічний та політичний розвиток колоній?
- Якою була реакція традиційних афро-азійських суспільств на експансію європейців?

Методичні рекомендації:

При підготовці до семінарського заняття студенти повинні усвідомити, що період колоніалізму – це третій етап в історії Сходу, який був пов'язаний з ломкою існуючої структури (за винятком Японії). Цей період приніс Сходу дещо суттєво нове в його розвитку. Далі слід чітко вказати на основні етапи колоніальної експансії, зауваживши, що початок європейського вторгнення в країни Сходу співпадає з

епохою Великих географічних відкриттів – період розширення світових зв'язків, в першу чергу торговельних. Зазначити, що початок колоніальної експансії було покладено на межі XV–XVI ст., а в XVIII ст. розпочалося активне колоніальне проникнення європейських держав у країни Сходу. В XIX ст. відбувається трансформація традиційної внутрішньої структури Сходу, який вимушений був пристосовуватися до нових реалій колоніального капіталістичного світового ринку. Звернути увагу на те, що формування колоніальної системи призвело створення єдиної системи світового капіталістичного господарства на основі сформованого єдиного світового економічного ринку.

Література: див. рекомендовану літературу

Семінарське заняття № 2.

Тема: «Модернізаційні процеси в колоніальних країнах Сходу в XIX ст.»
(2 год.)

Мета: ознайомити з особливостями модернізації східного суспільства в XIX ст., навчити студентів робити порівняльну характеристику реформ в різних країнах Сходу.

Зміст семінарського заняття

1. Реформи II половини XIX ст. в політично незалежних державах (Османська імперія, Єгипет, Туніс, Іран, Китай, Корея, Японія).
2. Реформи II половини XIX ст. в колоніальних країнах (Індія, В'єтнам, Афганістан, Ефіопія, Камбоджа, Бірма (М'янма)).
3. Наслідки та історичне значення реформаторського руху XIX ст. в країнах Сходу.

Тема реферату: Християнство на колоніальному Сході.

Завдання для обов'язкового виконання:

Аудиторні завдання:

1. Дати визначення терміну «модернізація».
2. Розкрийте сутність стабілізаційних реформ у постсередньовічній Японії. Чому вони всі зазнали невдач?
3. Проаналізуйте вплив «реформи Мейджі» на монополізацію японської економіки.
4. Назвіть основні передумови успішної реалізації системних буржуазних реформ другої половини XIX ст. в імператорській Японії.
5. З'ясуйте основні причини реформ вана Йонджо в Кореї. Якими були наслідки його нововведень?
6. Дайте оцінку цивілізаційної сутності реформ Міндона у М'янмі (Бірма)
7. З якою метою проводив реформи Анг Доунг і які вони мали наслідки?

Домашні завдання:

8. Розкрийте особливості реформ «нізам-і-джедід» султана Селіма III. Якими були наслідки його нововведень?
9. Назвіть основні причини реформ, здійснюваних у Єгипті Мухаммедом-

Алі.

10. Розкрийте зміст і значення реформ Танзимат у Порті. Якими були їх наслідки?
11. Розкрийте основні передумови реформ Еміра Низама. Якими були їхні наслідки?

Методичні рекомендації:

При вивченні даної теми варто звернути увагу на те, що в своєму класичному варіанті реформаторство на Сході кидало виклик традиційним принципам, оскільки нововведення несли в собі імпульс до подальшого оновлення суспільства в дусі вимог буржуазного розвитку. Реформаторство на Сході піднімало традиційне афро-азійське суспільство на якісно нову сходинку модернізації. Як правило, реформаторів оточувала стіна ворожості і нерозуміння з боку більшості. В найбільш розвинених країнах Сходу процеси реформаторства співпадали з процесами класоутворення останньої третини XIX ст. Зазначити, що спрямованість і темпи здійснення реформ в цілому залежали від конкретно-історичної ситуації.

Рекомендована література:

1. Кириченко В.П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. – К., 2002.
2. Новая история стран Азии и Африки. XVI–XIX века: учеб. для студ. высш учеб. заведений / под ред. А. М. Родригеса. В 3 ч. – М., 2004.
3. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.) / В. А. Рубель. – К., 2007.

Семінарське заняття №4-5.

Тема: «Національно-визвольні рухи на Сході в першій половині XX ст.»

(4 год.)

Мета: простежити процес зародження та розвиток національно-визвольних рухів на Сході, з'ясувати їх особливості.

Зміст семінарського заняття

1. «Пробудження Азії»: хвиля визвольних революцій на Сході антиколоніального і антимонархічного характеру.
2. Революційний підйом в Ірані 1905–1908 рр.
3. Молодотурецька революція 1908–1909 рр. в Османській імперії.
4. Сінхайська революція 1911–1913 рр. в Китаї.
5. Активізація національно-визвольного руху в Індії на початку XX ст.

Тема реферату: Гандізм – соціально-політичне і релігійно-філософське вчення.

Завдання для обов'язкового виконання:

Аудиторні завдання:

- Які причини зародження національно-визвольного руху на Сході?
- Назвіть три основні цивілізаційні регіони активізації антиколоніального руху.
- Які міжнародні події призвели до «пробудження Азії»?

Домашні завдання:

- Якими були наслідки національно-визвольних революцій в Азії на початку XX ст.? Дати окрему характеристику.

- Вкажіть на особливості антиколоніального руху в Індії.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи дану тему, студенти повинні усвідомити, що вже на середину ХІХ ст. традиційний світогляд Сходу під дією європейської експансії зазнав змін. Європейська експансія і процеси модернізації дезорганізували життя східних суспільств, руйнуючи традиційну систему цінностей, а нова європейська система цінностей була для них чужою. Під дією форс мажорних обставин Схід вступив в індустріальну епоху, не будучи до цього підготовлений, перш за все психологічно. Під впливом місцевих і цивілізаційних особливостей національно-визвольний рух Сходу поєднував традиційні і сучасні фактори. Вказати на те, що можна виділити три основних цивілізаційних регіони, які відрізняються особливостями зародження національно-визвольного руху: мусульманський (близькосхідний і центральноазійський); індуїстсько-буддистський (Індія і Південно-Східна Азія); конфуціанський (східноазійський). Зародженню і розвитку антиколоніальних рухів сприяла сама система управління колоніями (пряма і опосередкована).

Література: див. рекомендовану літературу

Семінарське заняття №6-7.

Тема: «Основні тенденції розвитку країн Азії та Африки у постколоніальний період»

(4 год.)

Мета: вказати на основні тенденції розвитку афро-азійського регіону після деколонізації, проаналізувати соціально-економічні та політичні зміни в країнах Сходу у постколоніальний період, з'ясувати суть національних панідеологій.

Зміст семінарського заняття

1. Політичний розвиток країн і народів Сходу у постколоніальний період. Національно-державна інтеграція.
2. Країни Сходу в сучасному світовому та ідеологічному просторі. Національні панідеології:
 - панісламізм;
 - сіонізм;
 - панарабізм;
 - тюркізм і пантюркізм;
 - паназіатизм;
 - «третьосвітова» свідомість.
3. Релігійний фактор в суспільній свідомості постколоніального Сходу.
4. Соціально-економічні процеси на Сході, їх суперечність.
5. Національні проблеми постколоніального Сходу.

Тема реферату: Рік Африки.

Завдання для обов'язкового виконання:

Аудиторні завдання:

- Вкажіть на основні тенденції розвитку афро-азійського регіону у другій половині ХХ ст.
- Чим відрізнявся процес розвитку державності і становлення сучасних політичних структур Сходу від Заходу?

- В чому полягає суть національно-державної інтеграції в країнах Сходу?

Домашні завдання:

- Які країни Сходу відносять до держав «правлячих ідеологій»?
- В чому полягає суть ідеології національного прагматизму?
- Проаналізувати вплив релігійного фактора на суспільно-політичну думку в країнах Сходу.

Методичні рекомендації:

При вивченні даної теми студентам варто звернути увагу на те, що розвиток державності і становлення сучасних політичних структур в країнах Сходу мають принципи відмінності від західних моделей. Ці відмінності були обумовлені різним характером розвитку капіталістичних відносин в метрополіях і залежних країнах. Підкреслити, що досягнення політичної незалежності країнами Сходу стало важливою віхою в їхньому розвитку. Однак всупереч надіям багатьох національних лідерів і народних мас сама по собі політична незалежність не стала панацеєю від вікової відсталості та проблем, пов'язаних з колоніальною залежністю. Тому перед Сходом стояло вирішальне завдання: буржуазна модернізація і національно-державна інтеграція. Вирішити ці завдання допомагала державно-національна ідеологія – по суті урядовий курс, система концепцій і поглядів з питань державності, політичної влади і соціально-економічного розвитку.

Література: див. рекомендовану літературу

САМОСТІЙНА РОБОТА

Питання самостійної роботи

Тема 1: Вступ до курсу «Колоніалізм на традиційному Сході». Ранній європейський колоніалізм в країнах Сходу.

1. Особливості та ідеологічні концепції колоніальної політики в Африці (4 год.)

Методичні рекомендації:

Колоніальне проникнення в країни Африки має довготривалу історію. Вперше західноєвропейські мореплавці досягли її берегів в кінці XV ст. В XVI–XVIII ст. Африка була головним постачальником рабів для торговців «живим товаром». В XVIII ст. там були засновані англійські колонії, але їм не надавали великого значення. І тільки в XIX ст. відбулася масова колонізація цього регіону. Чітко простежуються три етапи в західноєвропейському проникненні на континент, і ці етапи відрізняються один від одного. Чим пояснюються ці зміни? В основі цих різних принципів колоніальної політики лежали такі ідеологічні концепції:

- меркантилізм;
- фрітредерство;
- протекціонізм.

Дати детальну характеристику ідеологічним принципам колоніальної експансії, вказуючи на їх особливості і хронологію.

Тема 2: Колоніальна експлуатація народів афро-азійського регіону в XIX ст. Селянські повстання.

1. Аграрні структури Сходу в умовах колоніально-капіталістичної економіки (4 год.)

Методичні рекомендації:

При вивченні даного питання слід звернути увагу на те, що основою господарства країн Сходу завжди було сільське господарство, в якому було зайнято 2/3 населення і яке зберігало традиційні методи і способи організації виробництва. Зрозуміло, що більшість важливих перебудовчих процесів в аграрних структурах і системі землеволодіння, які проводили колоніальні уряди з метою заохочення розвитку колоніального господарства, безпосередньо чи опосередковано зачіпали увесь соціально-економічний і демографічний комплекс колоній. Методи формування аграрного сектора колоніальних країн були різними, однак усі вони зводилися до двох основних тенденцій:

- переведення традиційних общинно-селянських господарств на вирощування експортних культур, створення дрібнотоварного виробництва в експортному секторі;
- насадження великого виробництва плантаційного типу.

Саме розвиток плантаційного виробництва сприяв становленню капіталістичного устрою в колоніях.

Тема 3: Зародження національно-визвольного руху на Сході. Особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку XX ст.

1. Антиколоніальний рух в Африці на початку XX ст. Зародження ідеології африканського націоналізму (4 год.)

Методичні рекомендації:

Варто звернути увагу на те, що саме на початку XX ст. відбувається зародження ідеології африканського націоналізму на тлі національно-визвольного руху. Африканське населення не мирилося зі своєю долею, відмовлялося бути в становищі рабів у європейських колонізаторів. Початок процесу формування ідеології визволення було покладено представниками першого покоління африканської інтелігенції, яке зароджувалося з другої половини XIX ст., Це були священики, чиновники, люди вільних професій (їх називали першими африканськими просвітителами). Вони виступали із закликами до об'єднання африканців у відстоюванні своїх прав, за збереження культурної спадщини, за створення афро християнської церкви.

Тема 4: Суть мандатної системи. Національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу.

1. Східне місто в першій половині XX ст. (2 год.)

Методичні рекомендації:

За темпами урбанізації афро-азійські країни на початку XX ст. значно поступалися західноєвропейським. В результаті до 1950 р. із 10 найбільших міст світу всього три знаходилися на Сході: Токіо, Шанхай, Калькутта. Однак в першій половині XX ст. саме міста відіграли найважливішу роль в історії Сходу. Саме в міста перемістився центр усіх найважливіших процесів і протиріч розвитку східного суспільства. В містах формувалися нові соціальні групи, які виникали в ході модернізації Сходу. Варто вказати на те, що саме в містах на Сході відбувалися соціальні і політичні

сутички, в яких здобувався необхідний досвід соціополітичної та ідеологічної активності, який сприяв визріванню і зміцненню східного суспільства.

2. Антиколоніальний рух в Алжирі в 30-ті рр. XX ст. (2 год.)

Методичні рекомендації:

При вивченні даного питання потрібно акцентувати на тому, що світова економічна криза 1929–1933 рр. призвела до загострення соціальних і політичних протиріч, внаслідок чого активізувалася страйкова боротьба і селянські виступи в Алжирі. В цих умовах активізується діяльність комуністичної партії Алжиру та Асоціації улемів-реформаторів, які разом заснували Мусульманський конгрес і прийняли «Хартію вимог алжирського народу». Вона містила в собі положення про спрощення колоніальних закладів та політичних інститутів. В 1937 р. відродилася Партія алжирського народу, яка відрізнялася жорсткою антиколоніальною позицією і викликала симпатії в середовищі дрібної буржуазії, молоді і трудящих.

Тема 5: Деколонізація країн Азії, Африки.

1. Індонезія в другій половині XX ст.: становлення основ державності (3 год.)

Методичні рекомендації:

Особливість політичного розвитку Південно-Східного регіону Азії полягає в тому, що після капітуляції Японії його буквально поглинула хвиля визвольних революцій. В Індонезії ж ще до капітуляції Японії її лідер Ахмед Сукарно виклав 1 червня 1945 р. свої «п'ять принципів» майбутньої незалежної індонезійської держави: «націоналізм», «інтернаціоналізм», «демократія», «всезагальний благоустрій», «віра в Бога». Ці принципи були включені до конституції Республіки Індонезія і зберігали свою значимість аж до кінця XX ст.

Тема 6: Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону. Неоколоніалізм.

1. Панідеології в постколоніальних країнах Сходу (4 год.)

Методичні рекомендації:

В ідеологічній і політичній боротьбі в афро-азійських країнах досить широко використовується наднаціональна ідеологія, або пан ідеології (панісламізм, пантюркізм, панарабізм, сіонізм) Вони возвеличують єдність великих суспільних утворень на територіальній, расовій, етнокультурній і релігійній основі. Майже всі вони зародилися у першій половині XX ст., а з часом отримали нові акценти, новий зміст і функції. Варто проаналізувати кожен з панідеологій, вказати на їх специфічні особливості.

Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Програма курсу містить в собі теоретичне осмислення загального та особливого в історичному розвитку світової цивілізації. В сучасних умовах навчального процесу великого значення набуває самостійна робота студентів, спрямована не тільки на краще засвоєння ними фактичного матеріалу, а й на вміння аналізувати його та робити певні висновки та узагальнення.

Згідно навчального плану дана дисципліна вивчається в обсязі 54 годин. На аудиторні заняття відводиться 22 годин: 12 – лекційні, 10 – семінарські заняття.

Решта програмного матеріалу (26 годин) вивчається студентами самостійно, а, отже, потребує певних методичних рекомендацій викладачів на допомогу ефективнішого та якіснішого засвоєння матеріалу.

Методичні рекомендації по організації та виконанню самостійної роботи розроблені на основі навчальних програм, які рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, та робочої програми спецкурсу «Колоніалізм на традиційному Сході», яка розроблена на кафедрі всесвітньої історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Дані методичні рекомендації визначають об'єм матеріалу, який виноситься на самостійне вивчення в рамках конкретних тем курсу, основні навчальні проблеми, які повинен вирішити студент, методичні поради з організації самостійної навчальної роботи, проблемні питання для самоконтролю.

До кожної із зазначених тем подається розширений список літератури. Слід зазначити, що перелік літератури носить рекомендаційний характер. Студент на власний розсуд може використовувати й іншу літературу, але при цьому слід ґрунтовно, вповні розкрити зазначену тему.

Рекомендується не обмежуватися лише суто теоретичним підходом до опанування навчального матеріалу, а по можливості звертати увагу на міжпредметні зв'язки: залучати до розгляду тих чи інших навчальних тем, отримані раніше, знання з таких навчальних дисциплін як «Філософія», «Історія світової культури», «Історія релігії» тощо.

Самостійна робота студентів має за мету більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ спецкурсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується з лекційним курсом і проводиться за усіма основними темами. Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Наслідки самостійної роботи студенти викладають у рефератах, повідомленнях на семінарських заняттях, у співбесідах з викладачем. Працюючи самостійно, слід скористатися підручниками, посібниками, науково-довідниковими виданнями, можливостями Інтернету.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Тематика індивідуально-дослідницької роботи

- Світ ісламу: традиційна структура і її трансформація в період колоніалізму.
- Англійські і французькі колонії в Індокитаї.
- Острівний світ півдня Азії в період колоніалізму.
- Національний конгрес в боротьбі за незалежність Індії.
- Колоніальна Африка: трансформація традиційної структури.
- Трансформація і модернізація пореформеної Японії (1868–1945).
- Колоніальний капітал і традиційний Схід.
- Схід після деколонізації.
- Історична роль колоніалізму.
- Схід сьогодні: основні моделі і перспективи розвитку.

Тематика рефератів

Тема 1. Ідеологічні концепції колоніальної експансії на Африканському континенті.

Методичні рекомендації:

Колоніальне проникнення в країни Африки має довготривалу історію. Вперше західноєвропейські мореплавці досягли її берегів в кінці XV ст. В XVI–XVIII ст. Африка була головним постачальником рабів для торговців «живим товаром». В XVIII ст. там були засновані англійські колонії, але їм не надавали великого значення. І тільки в XIX ст. відбулася масова колонізація цього регіону. Чітко простежуються три етапи в західноєвропейському проникненні на континент, і ці етапи відрізняються один від одного. Чим пояснюються ці зміни? В основі цих різних принципів колоніальної політики лежали такі ідеологічні концепції:

- меркантилізм;
- фрітредерство;
- протекціонізм.

Дати детальну характеристику ідеологічним принципам колоніальної експансії, вказуючи на їх особливості і хронологію.

Тема 2. Християнство на колоніальному Сході.

Методичні рекомендації:

Дослідження даної теми варто розпочати з аналізу впливу Великих географічних відкриттів на розвиток християнства, зазначивши, що вони поклали початок принципово новому періоду в історії християнства. Християнізація афро-азійського світу започаткувала взаємодію релігійного європейського середовища з релігійним досвідом неєвропейських народів. Звернути увагу на те, що конкретна взаємодія релігій і культур відбувалася в різноманітних формах, але головним чином в рамках двох тенденцій:

- пристосування самого європейського християнства до місцевих вірувань;
- вплив автохтонних культур на християнство, коли вони самі його змінювали.

Процеси синтезу християнства з традиційними східними релігіями, закладені в колоніальну епоху, отримали подальший розвиток протягом всього XX ст.

Тема 3. Гандізм – соціально-політичне і релігійно-філософське вчення.

Методичні рекомендації:

Ганді Мохандес Карамчанд – один із лідерів індійського національно-визвольного руху, його ідеолог, безпосередньо керував антиколоніальною боротьбою індійського народу. Гандізм – вчення, розроблене Махатмою Ганді, яке стало ідеологією індійського національно-визвольного руху. Головні принципи і риси: досягнення незалежності мирними, ненасильницькими засобами, шляхом залучення до боротьби широких народних мас; ідеалізація старовини, апеляція до релігійних почуттів народних мас, боротьба з кастовою нерівністю.

Тема 4. Акції громадської непокори в Індії в першій половині XX ст.

Методичні рекомендації:

Ідеологією всього національного руху Індії в зазначений період стала філософія пасивного опору. 8 квітня 1919 р. М. Ганді оголосив про початок першої акції громадської непокори. Слід підкреслити, що вперше в історії Індії антиколоніальні

виступи відбувалися на тлі покращення стосунків між мусульманами та індуїстами. Однак, поступово, початково ненасильницький рух почав виходити з-під контролю (зіткнення з поліцією в Калькутті, Бомбеї, Ахмадабаді, Амрітсар). Зважаючи на такий розвиток подій, М. Ганді припинив акцію. Відродження індійського незалежницького руху відбулося в кінці 20-х – на початку 30-х рр. 1 січня 1930 р. розпочалася друга акція громадської непокори. Вперше публічно було піднято прапор індійського національно-визвольного руху – червоно-біло-зелене полотнище.

Тема 5. Агресивна колоніальна політика Японії в Південно-Східній Азії напередодні та в роки Другої світової війни.

Методичні рекомендації:

Після окупації Німеччиною в 1940 р. Франції і Голландії уряд Кононе вирішив скористатися зручним моментом і захопити їхні колонії – Індонезію та Індокитай, плануючи включити їх разом з Китаєм та іншими країнами Південних морів у «велику східноазійську сферу процвітання». На першому етапі війни Японія захопила частину Нової Гвінеї, Філіппіни, декілька островів Тихого океану. До 1942 р. Японія окупувала територію близько 3,8 млн кв. км (не враховуючи захопленої раніше території Китаю і Кореї). При цьому японські війська виявляли неймовірну жорстокість по відношенню до полонених і населення окупованих територій, що на багато десятироків після закінчення війни визначило негативне відношення до Японії з боку народів і урядів країн Східної Азії.

Тема 6. Рік Африки.

Методичні рекомендації:

Проблема деколонізації Африки та 1960 року як кульмінаційного моменту у визначеному процесі є надзвичайно актуальною, адже у післявоєнний період склалися всі об'єктивні і суб'єктивні розвитку африканських країн як незалежних і самобутніх. Настав період звільнення Африканського континенту від європейського колоніалізму та здобуття цими країнами можливості самостійного розвитку. Слід вказати на те, що процес деколонізації Африки можна поділити на два етапи:

- з середини 50-х – до середини 60-х рр. – поява незалежних держав у Північній і Тропічній Африці;
- 1975–1990 рр. – завершення деколонізації півдня Африки.

Розвиток національно-визвольних рухів на території африканських держав спричинив звернення уваги на процеси, що відбувалися з боку світової громадськості. 1960 рік був названий «Роком Африки» внаслідок того, що протягом цього року сімнадцять африканських країн стали незалежними. В 1960 р. було проголошено Декларацію ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам.

Додаткова тематика рефератів зі спецкурсу

1. Феномен селянських повстань на Сході в середині XIX ст.
2. Іранська революція 1905–1911 рр.
3. Історія національно-визвольної боротьби народів Африки у новий час.
4. Англо-бурська війна (1899–1902).
5. Зародження і особливості національно-визвольного руху на Сході.

6. Католицька церква у В'єтнамі (XVII – початок XIX ст.).
7. Рух за реформи в Китаї наприкінці XIX ст.
8. Модернізація і культурний процес в Азії на межі XIX–XX ст.
9. Становлення сучасних форм політичного життя на Сході на початку XX ст.
10. Модернізація культури у Східній Азії (друга половина XIX–XX ст.).
11. Трансформація традиційної структури індійського суспільства (к. XIX – п. XX ст.).
12. Проблеми періодизації історії Сходу XVII – початку XX ст.
13. Політика самоізоляції на традиційному Сході.
14. Перетворення Індонезії на голландську колонію.
15. Суть і наслідки кампаній громадської непокори в Індії.
16. Світогляд Мохандоса Карамчанда Ганді.
17. Специфіка мандатної системи на Арабському Сході.
18. Антиімперіалістичний національно-визвольний рух в Єгипті 1918–1924 рр.
19. Панафриканський рух і його значення.
20. Політичні афрохристиянські рухи в першій половині XX ст.
21. Колоніалізм і національно-визвольний рух в країнах Південно-Східної Азії.
22. Незалежний Непал.
23. «Рік Африки» (1960 р.).
24. Режим апартеїду.
25. Роль ООН у визвольній боротьбі народів Тропічної і Південної Африки.

Методичні вказівки до написання рефератів

Навчальний реферат – це письмова робота, в якій у стислій формі на основі опрацювання наукової та методичної літератури розкривається конкретна проблема чи окремих аспекти теми дисципліни.

Реферат складається з плану і таких складових частин: вступ, основна частина (включає розділи і підрозділи), висновки, список використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, її значення для поглибленого опанування програмного матеріалу, визначається мета та дослідницькі завдання реферату, об'єкт дослідження, загальні методи розкриття теми.

Основна частина може складатися з кількох розділів. В одному з них, як правило, розглядаються рівень дослідженості, характеризуються різні точки зору на проблему. В інших розділах розкривається зміст обраної теми, лається опис та аналіз опрацьованого матеріалу, оцінка тих чи інших процесів і явищ, робляться узагальнення щодо окремих аспектів проблеми.

Важливою структурною частиною реферату є висновки. В них лаконічно, без аналізу і обґрунтування робляться узагальнення і формулюються результати виконаної роботи. Висновки засвідчують здатність студента до самостійних узагальнень.

У кінці реферату наводиться список використаної літератури та джерел: документи, монографії, наукова література, періодичні статті.

Оформлення реферату. Обсяг реферату 10–15 сторінок. Подається у друкованому вигляді. Розмір лівого поля до 30 мм, правого – не менше 10 мм, верхнього та нижнього – 20 мм

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Питання для самоконтролю

1. Суть поняття «колоніалізм».
2. Занепад Сходу і перехід світової гегемонії до країн Західної Європи.
3. Виникнення колоніальної системи.
4. Періодизація та етапи колоніальної експансії.
5. Основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики.
6. Соціально-економічні, політичні наслідки появи європейців на Сході.
7. Вивіз капіталу в колонії і залежні країни.
8. Взаємодія традиційних устроїв з західним колоніальним капіталом.
9. Політика самоізоляції країн Сходу.
10. Методи колоніальної експлуатації.
11. Аграрні структури в умовах колоніально-капіталістичної економіки: плантаційне колоніальне господарство, поява нових експортних культур, інтеграція плантаційних господарств з місцевою економікою.
12. Консервативний характер капіталістичного розвитку селянських господарств.
13. Зростання селянських рухів в країнах Сходу: причини та передумови.
14. Тайпінське повстання 1850–1864р. у Китаї, його наслідки.
15. Бабідські повстання 1848–1852 рр. в Ірані, причини поразки.
16. Народно-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 р. в Індії: рушійні сили, характер повстання, наслідки.
17. Модернізація і культурний процес в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.
18. Особливості становлення капіталізму в міській економіці.
19. Кустарна промисловість в традиційних східних галузях виробництва.
20. Колоніальний капітал і місцева мануфактура. Зміни в структурі землеробства.
21. Нові форми власності.
22. Колоніальні конфлікти на межі XIX–XX ст.
23. Іспано-американська війна.
24. Англо-бурська війна.
25. Народне повстання в Китаї 1900–1901 рр.
26. «Пробудження Азії». Російсько-японська війна 1904–1905 рр. Російська революція 1905–1907 рр.
27. Революційний підйом в Ірані 1905–1908 рр.
28. Молодотурецька революція 1908–1909 рр. в Османській імперії.
29. Сінхайська революція 1911–1913 рр. в Китаї.
30. Наслідки Першої світової війни для колоніальних і залежних країн.
31. Розпад Османської імперії.
32. Сепаратизм мусульманських націоналістів.
33. Зміни в соціальній та аграрній структурі східного суспільства.
34. Модель виникнення синтезу в міській економіці.
35. Іноземний сектор в багатогалузевій економіці Сходу.
36. Впровадження західних засобів виробництва в місцеву промисловість.
37. Незавершеність промислового перевороту.
38. Ліга Націй. Запровадження мандатної системи, її суть.
39. Антиколоніальні повстання (Єгипет – 1919 р., Лівія – 1917–1932 рр., Марокко – 1921–1926 рр., Ірак – 1920 р., Сирія – 1925–1927 рр.).

40. Революція 1925–1927 рр. в Китаї, її наслідки.
41. Політичні процеси на Сході в міжвоєнний період.
42. Активізація національно-визвольного руху в Індії в 20–30-х рр. XX ст. Махатма Ганді.
43. Дві акції громадської непокори в Індії.
44. Японська експансія в Китаї.
45. Корея: японський колоніальний режим.
46. Національно-патріотичний рух в Туреччині.
47. Модернізація та вестернізація суспільного устрою Туреччини.
48. Афганістан: проголошення незалежності.
49. Арабські країни: встановлення французького мандату.
50. Національно-визвольний рух в Сирії, проголошення незалежності.
51. Антиколоніальний рух в Алжирі в 20-х рр. XX ст.
52. Проголошення незалежності Єгипту та Іраку.
53. Національно-визвольний рух в Лівії, Тунісі та Марокко.
54. Країни Південної та Тропічної Африки: африканерський націоналізм.
55. Рух афро-азійської солідарності: реальна сила на міжнародній арені.
56. Курс на мирне врегулювання гострих міждержавних протиріч політичного, ідеологічного, економічного, військового, територіального характеру.
57. Перша конференція глав держав та урядів 39 країн Азії та Африки (квітень 1955 р.). Курс «позитивного нейтралітету».
58. Економічна конференція 45 країн Азії та Африки (грудень 1957 – січень 1958 рр.) Декларація ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 1960 р.
59. Рік Африки.
60. Південно-Східна Азія: від національного визволення до соціальної стабільності.
61. Об'єднання В'єтнаму і падіння проамериканських режимів в Лаосі і Камбоджі.
62. Арабські революції і суперництво наддержав. Партія арабського соціалістичного відродження (ПАСВ).
63. Колоніальна спадщина в державних структурах країн Сходу після проголошення незалежності.
64. Шлях капіталістичної та соціалістичної орієнтації.
65. Перегрупування структурних компонентів комбінованого суспільства.
66. Панівне становище національного устрою.
67. Політична та культурна націоналізація.
68. Модифікація і трансформація східних постколоніальних суспільств.
69. Національно-державна інтеграція в країнах Сходу.
70. Розвиток державності і становлення сучасних політичних структур в країнах Сходу.
71. Країни Сходу в сучасному світовому та ідеологічному просторі.
72. Релігійний фактор в суспільній свідомості постколоніального Сходу.
73. Релігійна реформаторська діяльність.
74. Розвиток політичної думки в постколоніальних країнах Сходу.
75. Державна національна ідеологія.
76. Ідеологія національного прагматизму.

77. Національні ідеології або пан ідеології в постколоніальних країнах Сходу (панісламізм, сіонізм, панарабізм, пантюркізм).
78. Схід після розпаду СРСР. Етнічні проблеми. Основні тенденції, фактори та протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються.
79. Неокolonіалізм, його суть.

Контрольна робота для поточного контролю знань

Варіант 1.

1. Виникнення колоніальної системи. Періодизація та етапи колоніальної експансії.
2. Корея: японський колоніальний режим.
3. Національні ідеології або пан ідеології в постколоніальних країнах Сходу (панісламізм, сіонізм, панарабізм, пантюркізм).

Варіант 2.

1. Створення та діяльність Ост-Індських компаній (Нідерландської, Французької, Англійської).
2. Політичні процеси на Сході в міжвоєнний період.
3. Неокolonіалізм, його суть.

Варіант 3.

1. Основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики.
2. Активізація національно-визвольного руху в Індії в 20–30-х рр. ХХ ст. Махатма Ганді.
3. Рік Африки.

Варіант 4.

1. Соціально-економічні, політичні наслідки появи європейців на Сході.
2. Національно-патріотичний рух в Туреччині. Модернізація та вестернізація суспільного устрою Туреччини.
3. Схід після розпаду СРСР. Етнічні проблеми. Основні тенденції, фактори та протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються.

Модульна контрольна робота

Варіант 1.

1. Основні етапи колоніальної експансії: а) початок ХVІ ст. – середина ХVІІ ст.; ІІ половина ХVІІ ст. – кінець ХІХ ст.; кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.); б) початок ХVІІ ст. – середина ХVІІІ ст.; І половина ХVІІІ ст. – кінець ХІХ ст.; кінець ХІХ ст. – кінець ХХ ст.); в) початок ХVІ ст. – кінець ХVІІ ст.; ІІ половина ХVІІІ ст. – кінець ХІХ ст.; початок ХІХ ст. – початок ХХ ст.).
2. Ранній колоніалізм називався: а) економічний; б) промисловий; в) торгівельний.
3. Політика господарського відокремлення і самозабезпечення: а) егалітаризм; б) автаркія; в) екстериторіальність.
4. Домінуюча країни-метрополія Індонезії і на Філіппінах: а) Англія; б) Голландія; в) Франція.
5. Політика самоізоляції в Японії називалася: а) бакуфу; б) сакоку; в) «Реставрація Мейджі».
6. Епоха французької колоніальної залежності у В'єтнамі розпочалася у: а) 1884 р.; б) 1888; в) 1885 р.

7. Що призвело до ліквідації англійської Ост-Індської компанії: а) англо-сикхські війни; б) зміна системи колоніального управління; в) народно-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 рр.
8. Коли англійська королева Вікторія перейняла на себе титул імператриці Індії: а) 1887; б) 1878; в) 1877.
9. Секретний франко-камбоджійський договір про перехід Камбоджі під французький протекторат було укладено: а) 1863; б) 1864; в) 1865.
10. Османська імперія, формально зберігаючи суверенітет, перетворилася на цілковито залежну країну класичного: а) колоніального статусу; б) напівколоніального статусу; в) статусу домініону.
11. В XIX ст. Афганістан перетворився на: а) воєнно-політичного сателіта Англії; б) напівколонію Франції і Англії; в) колонію Англії.
12. «Соляний похід» в Індії розпочався: а) в 1919р.; б) в 1930р.; в) в 1935р.
13. Коли англійський уряд затвердив акт про управління Індією, що став відомий як «крабська конституція»: а) в 1919р.; б) в 1930р.; в) в 1935р.
14. Назвіть дві нові форми колоніальної залежності відповідно до мандатної системи.
15. Італо-ефіопська війна і захоплення Італією Ефіопії припадають на: а) жовтень 1939 р., травень 1940 р.; б) жовтень 1935 р., травень 1936 р.; в) жовтень 1931 р., травень 1933 р.
16. Які африканські території були включені за мандатною системою до категорії «А»?
17. Яка метрополія застосовувала метод опосередкованого колоніального управління на Африканському континенті?
18. Демократичну республіку В'єтнам було проголошено: а) 1945 р.; б) 1954 р.; в) 1976 р.
19. Коли було проголошено Декларацію ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам: а) 1950; б) 1960; в) 1970
20. Створення Південно-Африканського Союзу: а) 1910; б) 1909; в) 1911

Дати розгорнуту відповідь на питання:

1. Основні тенденції, фактори та протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються.
2. Політика апартеїду в ПАР.

Варіант 2.

1. Ідеологічні принципи колоніальної експансії на Сході: а) функціоналізм, протекціонізм, екзистенціалізм; б) меркантилізм, фритредерство, протекціонізм; в) протекціонізм, фритредерство, функціоналізм.
2. Початок колоніальної експансії було покладено: а) на межі XV–XVI ст.; б) XVI–XVII ст.; в) XIV–XV ст.
3. Домінуючі країни-метрополії в Індокитаї: а) Португалія, Англія; б) Англія, Франція; в) Голландія, Франція.
4. В епоху колоніалізму Китай став: а) колонією; б) напівколонією; в) підмандатною територією.
5. Коли офіційно завершився процес колонізації Кореї Японією: а) 1909 р.; б) 1905 р.; в) 1910 р.

6. Що призвело до ліквідації англійської Ост-Індської компанії: а) англо-сикхські війни; б) зміна системи колоніального управління; в) народно-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 рр.
7. Маніфест британської королеви Вікторії, яким Бірма проголошувалася колонією Англії було оприлюднено: а) 1 січня 1889 р.; б) 1 лютого 1886 р.; в) 1 січня 1886 р.
8. Перший в історії нерівноправний англо-сіамський договір було укладено в: а) 1854 р.; б) 1855 р.; в) 1856 р.
9. В якому столітті османи вперше почали втрачати території, захоплені протягом минулих століть в Європі: а) XVI; б) XVII; в) XVIII
10. Наприкінці XIX ст. Іран перетворився на класичну напівколонію: а) Англії і Франції; б) Росії і Франції; в) Росії і Англії.
11. Напівколоніальне поневолення Ефіопії мало: а) політичний характер; б) економічний характер; в) економічний і політичний характер.
12. Перша акція громадської непокори (Сатьяграха) в Індії розпочалася: а) в 1918 р.; б) в 1919 р.; в) в 1930 р.
13. Хартал – це: а) загальний страйк; б) незалежність; в) суспільство загального благоденства; г) заперечення насильства.
14. Рух рифських племен за збереження незалежності своєї країни виник на території: а) Алжиру; б) Єгипту; в) Марокко.
15. Назвіть три країни в Африці, які до Другої світової війни мали статус суверенної держави.
16. За яким договором Туреччина була визнана європейськими державами як нова незалежна держава: а) Лозанським договором 1923 р.; б) Севрським договором 1920 р.; в) Мудроським перемир'ям 1918 р.
17. Ліга Націй запровадила мандатну систему: а) 1919 р.; б) 1920 р.; в) 1922 р.
18. Індія набула статусу домініону: а) 1946 р.; б) 1947 р.; в) 1949 р.; г) 1950 р.
19. Ірак був підмандатною територією Англії в : а) 1920–1930; б) 1919–1925; в) 1920–1931.
20. Рік Африки: а) 1950; б) 1960; в) 1970 .

Дати розгорнуту відповідь на питання:

1. Національні ідеології або панідеології (панісламизм, сіонізм, панарабізм, пантюркізм).
2. Неоколоніалізм, його суть.

Методичні рекомендації до написання модульної контрольної роботи

Відповідаючи на питання модульної контрольної роботи, студенти повинні усвідомити, що неєвропейський світ і традиційний Схід – поняття не ідентичні. Під словом Схід мова йде про країни Азії та Африки. І хоча при цьому дещо осторонь залишається Латинська Америка і деякі інші регіони світу, історія Сходу все ж лишається не лише головним, але й типовим (еталонним) зразком для розуміння традиційної основи всього неєвропейського світу. Традиційний Схід – є певним ключем до розуміння проблем всього неєвропейського світу. В цьому актуальність його вивчення, причому вивчення, яке б не зводилося б до вписування історії Сходу до євроцентристських схем, що не раз відбувалося в минулому і що виправдовувалося необхідністю зберегти єдність всесвітньо-історичного процесу.

Студенти повинні з'ясувати, що початок колоніальної експансії було покладено на межі XV–XVI ст. Країни Південних морів почали активно освоюватися португальцями і голландцями вже XVI ст. Колонізатори включаючи іспанців та англійців активно освоювали території Африки, Південно-Східної Азії, Америки, У формі окремих анклавів осідали в Індії та Китаї, займалися торгівлею та мореплавством на Близькому Сході. Все це звичайно впливало на традиційну структуру східних країн, а в ряді випадків – работоргівля в Африці, латинізація Америки, активність у Південно-Східній Азії, навіть дуже помітно. Втім для традиційного Сходу з його древніми центрами високої культури це було лише початком деяких змін, у той час мало помітних.

Важливо, щоб студенти не забували, що навіть у XVIII ст. коли європейські держави розпочали активне колоніальне проникнення на Схід і було розпочате завоювання Англією Індії, внутрішньої структури східних країн у тому числі і тієї ж Індії, це торкнулося досить слабо. Країн Близького і Далекого Сходу майже не торкнулося. Торгівельні зв'язки між цими країнами і Європою йшли практично в одну сторону – в Європу, що потребувала прянощів та інших колоніальних товарів. Але практично не мала того що потребував би Схід.

Розкриваючи питання модульної контрольної роботи, студенти повинні пам'ятати, що період ломки і трансформації традиційної внутрішньої структури Сходу, що вимушений був пристосовуватися до нових реалій колоніального капіталістичного світового ринку розпочався лише у XIX ст. Як відомо, в Європі XIX століття почалося з Великої французької революції, що призвела до капіталістичної трансформації, яка викликала справжню революцію у світовому господарстві.

З'ясовуючи особливості розвитку країн Сходу в період імперіалізму (кінець XIX ст. – 1918 рр.) студентам варто прослідкувати визрівання національно-визвольних рухів, т.зв. «Пробудження Азії». У XIX ст. колоніальна експансія призвела до ліквідації замкнутості регіонів і розпочався процес перетворення людства в єдине ціле. Цей процес називається модернізація.

Модернізація охопила майже всі сфери суспільного життя: економіку, суспільно-політичні структури, освіту, науку і техніку. Особливо складно протікала модернізація в галузі культури. Студенти повинні чітко з'ясувати основні напрямки модернізації східних суспільств.

Об'єктивно оцінити характер подій в регіонах Азії та Африки у зазначений період студентам дозволить відмова від порочного погляду на Схід як на «недорозвинений Захід». Багато дослідників говорить про відставання Сходу від Заходу починаючи з XIX ст. Але Схід йшов своїм шляхом. Він не повторював і не збирався повторювати шлях розвитку Заходу. Протягом всього періоду він відстоював і зберігав свої цінності, протиставляючи їх європейським.

Для неупередженої оцінки подій минулого студентам необхідно добре уявляти цивілізаційний фундамент традиційних суспільств, їх орієнтацію, систему цінностей, пріоритети, структури, розібратись в питаннях релігії, культури, менталітету.

Відповідаючи на питання модульної контрольної роботи студенти повинні усвідомити, що сучасний Схід суперечливий і неоднозначний.

Важливо, щоб студенти не забували, що національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу 1918–1939 рр. стали частиною загального руху світового оновлення, духовної ейфорії, що охопила світ після Першої світової війни. Разом з тим, реформи і революційні перетворення йшли у країнах Сходу в основному зверху, часто здійснювалися революційною армією, при цьому не завжди зустрічали розуміння і визнання з боку низів. Створювалася парадоксальна ситуація, коли перетворення «будили» країну, а народ не розумів і не сприймав їх, що призводило в Китаї до масового антиринкового, антикапіталістичного селянського руху, очоленого КПК, а в Ірані до масової ісламської революції 1978 р. У країнах, де масові рухи не були притаманні, еквівалентом їх був пасивний опір перетворенням або нав'язаним колонізаторами порядкам.

Для неупередженої оцінки подій минулого студентам необхідно розуміти, що після Другої світової війни у країнах Сходу розпочався процес ліквідації колоніальної системи, деколонізація. Кінець колоніалізму на Сході, коли він звільнився від колоніальної залежності, країни набули незалежності.

У ХХ ст. на Сході в умовах постколоніального розвитку склалося три основні групи країн, що розвиваються в межах відмінних одна від одної моделей: Японська, Індійська та Африканська моделі.

Питання для підсумкового контролю (залік)

1. Вступ до курсу «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)».
2. Суть поняття «колоніалізм».
3. Занепад Сходу і перехід світової гегемонії до країн Західної Європи.
4. Ранній європейський колоніалізм на Сході.
5. Періодизація та етапи колоніальної експансії.
6. Основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики.
7. Створення та діяльність Ост-Індських компаній (Нідерландської, Французької, Англійської).
8. Соціально-економічні, політичні наслідки появи європейців на Сході.
9. Методи колоніальної експлуатації народів афро-азійського регіону.
10. Аграрні структури в умовах колоніально-капіталістичної економіки
11. Зростання селянських рухів в країнах Сходу: причини та передумови.
12. Тайпінське повстання 1850–1864р. у Китаї, його наслідки.
13. Бабідські повстання 1848–1852 рр. в Ірані, причини поразки.
14. Народно-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 рр. в Індії: рушійні сили, характер повстання, наслідки.
15. Зародження національно-визвольного руху на Сході.
16. Особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку ХХ ст.
17. Модернізація і культурний процес в країнах Сходу в кінці XIX – на початку ХХ ст.
18. Колоніальні конфлікти на межі XIX–XX ст.
19. Іспано-американська війна.
20. Англо-бурська війна.
21. Російсько-японська війна.
22. Народне повстання в Китаї 1900–1901 рр.

23. «Пробудження Азії». Російсько-японська війна 1904–1905 рр. Російська революція 1905–1907 рр.
24. Революційний підйом в Ірані 1905–1908 рр.
25. Молодотурецька революція 1908–1909 рр. в Османській імперії.
26. Сінхайська революція 1911–1913 рр. в Китаї.
27. Наслідки Першої світової війни для колоніальних і залежних країн.
28. Розпад Османської імперії.
29. Зміни в соціальній та аграрній структурі східного суспільства після Першої світової війни.
30. Іноземний сектор в багатогалузевій економіці Сходу.
31. Ліга Націй. Запровадження мандатної системи, її суть.
32. Антиколоніальні повстання (Єгипет – 1919 р., Лівія – 1917–1932 рр., Марокко – 1921–1926 рр., Ірак – 1920 р., Сирія – 1925–1927 рр.).
33. Революція 1925–1927 рр. в Китаї, її наслідки.
34. Політичні процеси на Сході в міжвоєнний період.
35. Активізація національно-визвольного руху в Індії в 20–30-х рр. XX ст. Махатма Ганді.
36. Дві акції громадської непокори в Індії.
37. Японська експансія в Китаї.
38. Корея: японський колоніальний режим.
39. Національно-патріотичний рух в Туреччині.
40. Модернізація та вестернізація суспільного устрою Туреччини.
41. Афганістан: проголошення незалежності.
42. Арабські країни: встановлення французького мандату.
43. Національно-визвольний рух в Сирії, проголошення незалежності.
44. Антиколоніальний рух в Алжирі в 20-х рр. XX ст.
45. Проголошення незалежності Єгипту та Іраку.
46. Національно-визвольний рух в Лівії, Тунісі та Марокко.
47. Країни Південної та Тропічної Африки: африканерський націоналізм.
48. Деколонізація країн Азії, Африки.
49. Рух афро-азійської солідарності: реальна сила на міжнародній арені.
50. Перша конференція глав держав та урядів 39 країн Азії та Африки (квітень 1955 р.). Курс «позитивного нейтралітету».
51. Декларація ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 1960 р.
52. Рік Африки.
53. Південно-Східна Азія: від національного визволення до соціальної стабільності.
54. Об'єднання В'єтнаму і падіння проамериканських режимів в Лаосі і Камбоджі.
55. Арабські революції і суперництво наддержав. Партія арабського соціалістичного відродження (ПАСВ).
56. Колоніальна спадщина в державних структурах країн Сходу після проголошення незалежності.
57. Шлях капіталістичної та соціалістичної орієнтації.
58. Перегрупування структурних компонентів комбінованого суспільства.
59. Панівне становище національного устрою.

60. Політична та культурна націоналізація.
61. Модифікація і трансформація східних постколоніальних суспільств.
62. Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону.
63. Національно-державна інтеграція в країнах Сходу.
64. Розвиток державності і становлення сучасних політичних структур в країнах Сходу.
65. Країни Сходу в сучасному світовому та ідеологічному просторі.
66. Релігійний фактор в суспільній свідомості постколоніального Сходу.
67. Розвиток політичної думки в постколоніальних країнах Сходу.
68. Національні ідеології або панідеології (панісламізм, сіонізм, панарабізм, пантюркізм, паназіатизм).
69. Схід після розпаду СРСР. Етнічні проблеми. Основні тенденції, фактори та протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються.
70. Неокolonіалізм, його суть.

Комплексна контрольна робота (ККР)

Варіант 1.

- Особливості раннього європейського колоніалізму в країнах Сходу.
- Колоніальні конфлікти на межі XIX–XX ст.
- Деколонізація афро-азійського регіону.

Варіант 2.

- Основні принципи та ідеологічні концепції колоніальної політики.
- Національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу.
- Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону.

Варіант 3.

- Періодизація та етапи колоніальної експансії західноєвропейських країн.
- Методи колоніального управління.
- Суть мандатної системи.

Варіант 4.

- Створення та діяльність англійської Ост-Індської компанії.
- Зростання селянських рухів в країнах Сходу в XIX ст.: причини та наслідки.
- Неокolonіалізм, його суть.

Комплексні контрольні завдання (ККЗ)

Варіант 1.

- Завершення процесу формування євроцентристського світу і виникнення колоніальної системи.
- «Пробудження Азії».
- Південно-Східна Азія: від національного визволення до соціальної стабільності.

Варіант 2.

- Соціально-економічні та політичні наслідки появи європейців на Сході.
- Антиколоніальні повстання в Азії на початку XX ст.
- Модифікація і трансформація східних постколоніальних суспільств.

Варіант 3.

- Аграрні структури Сходу в умовах колоніально-капіталістичної економіки.
- Народно-визвольне повстання сипаїв 1857–1859 рр. в Індії.
- Основні тенденції, фактори і протиріччя економічного зростання країн, що розвиваються.

Варіант 4.

- Взаємодія традиційних устроїв країн Сходу із західним колоніальним капіталом.
- Сінхайська революція 1911–1913 рр. в Китаї
- Розвиток державності і становлення політичних структур в країнах Сходу.

Форми контролю та шкала оцінювання знань

Контроль знань здійснюється з метою встановлення рівня засвоєння студентами теоретичного матеріалу та практичних навичок, що передбачені навчальною програмою дисципліни і включає такі форми:

- поточний контроль;
- модульний контроль;
- підсумковий контроль;
- ректорський контроль.

Поточний контроль передбачає перевірку знань на семінарах (обговорення, повідомлення, реферати, тести, реферат, поточна контрольна робота тощо). *Модульний* контроль передбачає проведення контрольної роботи за наслідками вивченого матеріалу навчальних тем. *Підсумковий* контроль передбачає залік.

Оцінювання знань з дисципліни здійснюється на основі результатів поточного і підсумкового контролю знань за 100-бальною шкалою. Завдання поточного контролю оцінюється в межах від 0 до 60 балів, а завдання, що виносяться на залік – в 40 балів. Результати виставляються в електронну відомість.

Шкала оцінювання знань

Рейтинговий показник	Оцінка у національній шкалі	Оцінка ECTS	
90–100	Зараховано	5 (відмінно)	
82–89		4 (добре)	A (відмінно)
75–81			B (добре)
68–74		3 (задовільно)	C (добре)
60–67			D (задовільно)
35–59	Незараховано	E (задовільно)	
1–34		2 (незадовільно)	FX (незадовільно) з можливістю повторного складання
		F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням	

Розподіл балів на поточно-модульний і підсумковий контроль знань.

Загальна кількість балів, що відводиться на навчальну дисципліну – 100 балів. З дисциплін, для яких навчальним планом передбачено проведення підсумкового контролю (екзамену) на поточно-модульний контроль виділяється 60 балів, на підсумковий контроль – 40 балів. З дисциплін, для яких підсумковий контроль передбачено у формі заліку, на поточно-модульний контроль виділяється 100 балів.

Поточно-модульний контроль

Розподіл і затвердження за кожним видом роботи балів поточно-модульного контролю здійснюється з урахуванням наступних підходів. Кількість балів, що припадає на поточно-модульний контроль (60балів), розподіляється відповідно по модулях відповідно до їх кількості і змісту згідно з робочою програмою навчальної дисципліни.

У межах кожного модулю кількість балів розподіляється по змістових модулях за різними видами навчальної діяльності студента і на модульну контрольну роботу. В межах змістового модулю кількість балів розподіляється за такими видами навчальної діяльності студента:

- усна відповідь на семінарських заняттях та колоквиумах;
- поточні контрольні роботи;
- тестування;
- публікації у наукових виданнях;
- участь у наукових гуртках та проблемних групах;
- участь у розробці навчально-методичних матеріалів;
- підготовка рефератів, доповідей;
- самостійна та індивідуальна робота із змістового модулю;
- доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня.

Модульна контрольна робота проводиться у письмовій формі після вивчення всіх змістових модулів у формі опитування, тестування, поточних контрольних робіт тощо. Форма і зміст модульної контрольної роботи визначається кафедрою. Певну кількість балів студент одержує за виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи з окремого модулю і підготовку відповідного звіту про її виконання. Бали за відвідування занять не нараховуються, водночас зменшується кількість балів за пропуск занять без поважних причин.

Підсумковий контроль

Підсумковий контроль є обов'язковим окремим модулем у навчальних дисциплінах, для яких навчальним планом передбачено проведення заліку. Загальна кількість балів, яка виділяється на підсумковий контроль становить 40 балів.

Організація і порядок проведення поточно-модульного і підсумкового контролю

Загальний порядок оцінювання знань студента за кредитно-модульною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань тощо для кожної навчальної дисципліни доводяться викладачем до відома студентів на початку навчального семестру.

Організація і проведення поточного контролю

Поточно-модульний контроль передбачає перевірку стану засвоєння визначеної системи елементів знань та вмій студентів з того чи іншого модулю. Оцінювання знань з того чи іншого змістового модулю проводиться за результатами проведення семінарських занять, виконання студентами самостійної роботи та інших завдань, передбачених робочою навчальною програмою та обов'язкового виконання студентом модульної контрольної роботи. Результати поточно-модульного контролю виставляються в електронних журналах обліку роботи академічних груп.

Організація і проведення модульної контрольної роботи

До модульної контрольної роботи допускаються студенти у разі виконання ними усіх передбачених видів робіт і завдань, передбачених робочою навчальною програмою для даного модулю, в тому числі завдання самостійної роботи, реферати, контрольні роботи, тестування тощо. Модульні контрольні роботи проводяться у письмовій формі. У разі, коли студент не з'явився на проведення модульної контрольної роботи без поважних причин, він отримує нуль балів. Передача модульної контрольної роботи допускається у строки, які встановлюються викладачем.

Організація і проведення підсумкового контролю

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали усі модульні контрольні роботи, передбачені для навчальної дисципліни і за рейтинговим показником набрали не менш як 35 балів. Рейтинговий показник з навчальної дисципліни (за поточно-модульним контролем) становить не більше ніж 60 балів. Залік - максимальний бал 40.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ПРИ ОЦІНЮВАННІ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Розподіл балів при рейтинговій системі оцінювання з навчальної дисципліни «Колоніалізм на традиційному Сході XVII-XX ст.», для якої передбачено підсумковий контроль – залік (1 курс, 2 семестр)

	Модуль 1				Загал ьна сума балів
Кількість балів за модуль	100				100
Змістові модулі (ЗМ)	ЗМ 1-1	ЗМ 1-2	ЗМ 1-3	Модульна контрольна робота № 1	
Кількість балів за змістовим модулем	20	20	20	40	
Зокрема за видами робіт:					
Лекції					
Практичні заняття	10	10	10		
СРС	8	8	8		
Інші види, зокрема індивідуальне	2	2	2		

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- конспекти лекцій;
- дидактичний роздатковий матеріал;
- методичні вказівки до семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи.

Наочні навчальні матеріали

- Атласи
- Історичні документальні та художні фільми
- Контурні карти
- Настінна карта «Політична карта світу»
- Мультимедійні презентації

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країни Азії і Африки. – Львів, 1986.
2. Бродський Р. М. Підкорення Афганістану англійськими колонізаторами // Бродський Р. М., Енольський З. А. Нова історія країн Азії та Африки (1870–1918). Київ, 1971. С. 129–154.

3. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки : Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посібник. Київ : Либідь, 2010. 520 с.
4. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.
5. Іржавська А. П., Терещенко Т. В. Колоніалізм на традиційному Сході (XVI – початок XXI ст.) : навчально-методичний посібник. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. 100 с.
6. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ : Либідь, 2002. 168 с.
7. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974. 640 с.
8. Кримський А. Е. Твори в 5-ти т. Т. 5. кн. 2. Листи з Сирії та Лівану. (1896–1898). Київ, 1973. 335 с.
9. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): Навчально-методичний посібник / упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014
10. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ : Академія, 2012. 376 с.
11. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
12. Сотниченко В. Країни Сходу в XVI–XVIII ст. *Історія в школі*. 2004. № 4. С. 12–16.
13. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 2 т. Київ, 1995. Т. 1–2.
14. Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. Київ, 1954.
15. Шлапак А. Хронологічні таблиці з Нової історії країн Азії та Африки (кін. 16 – поч. 20 ст.). Київ : Саміт-Книга, 2018. 464 с.
16. Африка : навч.- метод. посібник / Л. Я. Костів. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 184 с.
17. Колоніалізм / В. П. Капелюшний. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL : <https://esu.com.ua/article-5764>
18. Константинов В. Ю. Колоніалізм. *Українська дипломатична енциклопедія*. У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський та ін. Київ : Знання України, 2004. Т.1. С. 343.
19. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. 504 с.
20. Aldrich R., Connell J. The last colonies. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 336 p.
21. Britain's Experience of Empire in the Twentieth Century / [Ed. by A. Thompson]. Oxford : Oxford University Press, 2012. 356 p.

22. Darwin J. After Tamerlane. The Rise and Fall of Global Empires, 1400-2000. Bloomsbury Press, 2008. 578 p.
23. Encyclopedia of Western Colonialism since 1450. 3 Vol. / [Ed. by T. Benjamin]. Thomson Gale: Macmillan Reference USA, 2007. 1226 p.
24. Hyam R. Britain's declining empire: The Road to Decolonisation, 1918-1968. London : Cambridge University Press, 2006. 470 p.
25. Jansen J.C., Osterhammel J. Decolonization: A Short History / [Tr. by J. Riemer]. Princeton : Princeton University Press, 2017. 254 p.
26. Браїлян Є. С. [Колоніалізм як явище та процес. Лекторій.](https://www.youtube.com/watch?v=RAMLaw-hVKE&ab_channel=ISLNDTV) https://www.youtube.com/watch?v=RAMLaw-hVKE&ab_channel=ISLNDTV
27. Rodney Walter. How Europe Underdeveloped Africa. London : Bogle-L'Ouverture Publications/Dar-Es-Salaam: Tanzanian Publishing House, 1972. URL : <https://abahlali.org/files/3295358-walter-rodney.pdf>
28. *A History of the Upper Guinea Coast 1545–1800* / By Walter Rodney. Oxford : Clarendon Press, 1970. 283 p. URL : https://eprints.soas.ac.uk/31255/1/Rodney_History_Upper_Guinea_Coast.pdf
29. НЕОКОЛООНІАЛІЗМ / Савчук І.Г. // Словник суспільної географії. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/4360> (дата звернення: 26.03.2023)
30. Деколонізація африканського континенту. Створення та діяльність ОАЄ. Kimo. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/14.htm>
31. Країни Африки в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. History. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/polyanskiy-world-history-11-class-2019-standard-level/22.php>
32. 1. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918- кінець ХХ ст.). Суми, 2002.
33. Інтернет-ресурси.

Основні терміни і поняття

Аборигени (від лат. – aborigines – від початку) – корінні (споконвічні або давні) жителі країни чи місцевості.

Автаркія – (грец. – самовдоволення) – економічна політика відособлення даної країни від економіки інших країн з метою створення замкнутого, самодостатнього господарства.

АЗПАК – (англ. ASPAC) – Азійсько-тихоокеанська рада; регіональний політично-економічний союз на Далекому Сході та в Західній частині Тихого океану. Створений в 1966 р., до нього входили: Австралія, Нова Зеландія, Таїланд, тайванський режим, Філіппіни, Японія.

Анексія (лат. annexio – приєднання) – це насильницьке захоплення державою всієї або частини території іншої держави або народу і включення її до свого складу.

Анклав (лат. – inclavo – зачиняю на ключ) – частина або вся територія держави, повністю оточена сухопутною територією іншої держави (напр. – Лесото, Сан-Маріно).

Апартеїд – офіційна державна політика тотальної расової дискримінації і сегрегації, що проводилася правлячими колами ПАР щодо корінного африканського та інших груп населення неєвропейського походження.

АСЕАН (англ. ASEAN) – Асоціація держав Південно-Східної Азії; регіональна організація, заснована у 1967 р. у складі Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду, Філіппін. З 1984 р. – приєднався Бруней, з 1987 р. – Папуа-Нова Гвінея. Офіційна мета АСЕАН – прискорення економічного зростання, соціального прогресу і культурного розвитку країн-учасниць, а також сприяння миру і стабільності в Південно-Східній Азії.

Африканський національний конгрес (АНК) – революційно-демократична партія корінного населення ПАР, заснована в 1912 р. Виступала за ліквідацію апартеїду шляхом розгортання політичної і збройної боротьби.

Африканський соціалізм – комплекс різних за своєю сутністю теорій, що обґрунтовують особливий (перш за все – особливості психології і загальної культури), притаманний лише народам Африки, «шлях до соціалізму».

Ахімса – це ненасильство, відсутність гніву та ненависті. Дослівно ахімса означає «невбивство».

Аятола – (перс. – знак Аллаха) – в ісламі найвищий духовний титул ученого-богослова шиїтського напрямку.

Бандунзька конференція – конференція 29 країн Азії та Африки, відбулася 18–24 квітня 1955 р. в м. Бандунгу (Індонезія). Засудила колоніалізм, расову дискримінацію, закликала до роззброєння і заборони виробництва і випробування ядерної зброї.

Банту (мови) у – групі бантоїдних мов бенуе-конголезської сім'ї. Поширені в країнах Африки на південь від Сахари від Нігерії і Камеруну на заході до Кенії на сході і на південь континенту, включаючи ЮАР. Мови банту широко використовуються в повсякденному спілкуванні, хоча далеко не у всіх країнах мають статус офіційних мов: виняток становлять суахілі, широко поширений як лінгва-франка в Східній Африці (офіційний в Танзанії, Кенії і Уганді), і ряд мов Південної Африки, що мають офіційний статус в ЮАР, Лесото, Ботсвані, Свазіленде і Зімбабве. Багато мов банту мають статус регіональних. З лінгвістичної точки зору мови банту, хоча і поширені на величезних просторах Африки, порівняно близькі один до одного.

Бантустан («хоумленд», батьківщина) – назва, що існувала до 1978 р. для квазідержавних утворень чорного населення в ПАР та Намібії, створених у 1960-х рр. за племенною ознакою. Загалом було утворено 10 бантустанів (4 були оголошені незалежними державами, 6 – самоврядними територіями).

Біамфра Республіка – самопроголошена держава південно-східної частини Нігерії. Незалежність проголошена 30 травня 1967 р. Існувала до 15 січня 1970 р. Держава не була визнана ООН.

Бури (від нід. boer «селянин») або африканери (від нід. Afrikaner «африканець») – мешканці Південно-Африканської Республіки та Намібії, які є нащадками голландських, бельгійських, французьких і німецьких колоністів у цих країнах. Разом із нащадками переселенців з Великої Британії, бури складають біле населення Південно-Африканської Республіки (ПАР) та Намібії на відміну від чорношкірого корінного населення. Бури (африканери) розмовляють мовою африкаанс, однією з офіційних мов ПАР.

Всенародний конгрес Сьєра-Леоне – партія, заснована в 1960 р. Виступає за прогресивний шлях розвитку країни, проти неокolonіалізму.

Гандизм – суспільно-політичне і релігійно-філософське вчення, що виникло в Індії на початку ХХ ст. Назву дістало від імені його засновника Мохандоса Карамчанда Ганді – діяча національно-визвольного руху в Індії першої половини ХХ ст.

Генерал-губернатор – одна з найвищих службових посад у ряді країн, що входять до Британської Співдружності; особа, яка представляє главу держави Великобританії.

«Група 77» – політично-економічне об'єднання, створене в 1964 р. за рішенням наради міністрів 77 країн, що розвиваються, Азії, Африки, Латинської Америки. Діє в рамках ООН і її органів. З 1984 р. – до складу групи входять 134 країни.

Дзайбацу – монополії і фінансова олігархія Японії.

Дискримінація (лат. discriminatio – розрізнення) – навмисне обмеження прав або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями, статтю тощо.

Домініон (англ. dominion – володіння) – назва самоврядних колоній (після 1931 р.) у складі Британської імперії. Главою домініону вважається англійський король (королева). Перші британські домініони: Канада (з 1867 р.) Австралійський Союз (з 1901 р.) Індійський Союз, Пакистан (1947 р.) Нова Зеландія (з 1970 р.) та ін.

Егалітаризм – (фр. – рівність) – концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями в управлінні і доступі до матеріальних благ всім його членам. Розглядається як різновид утопічного соціалізму, що ґрунтується на загальній рівності як основі соціального життя

ЕКА – економічна комісія ООН для Африки; регіональна комісія, створена в 1958 р. Мета комісії – сприяти розвиткові економічного і соціального співробітництва між країнами регіону.

ЕСКЗА – економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії; регіональна комісія, створена в 1973 р. Мета діяльності: координація діяльності країн-учасниць з метою їхнього економічного і соціального розвитку.

Експансія (лат. expansio – поширення) – політика, спрямована на поширення сфери впливу на інші країни. Здійснюється як економічними методами (вивіз капіталу, валютна політика), так і шляхом дипломатичного тиску, збройної агресії.

Екстериторіальність – у міжнародному праві звільнення глав іноземних держав і представництв з-під юрисдикції країни перебування.

Зулуси – народ банту в Південній Африці.

ІНК – Індійський національний конгрес; політична партія Індії 1885–1978 рр. У період національно-визвольної боротьби на антиколоніальній основі ІНК об'єдналися широкі верстви індійського народу.

Інсургент (лат. *insurgens* – той, що повстає) – учасник повстання, повстанець.

Інтифада – народне повстання. В даний час під словом «інтифада» найчастіше розуміється озброєна боротьба палестинських арабів проти ізраїльської окупації. Інтифада один з найбільш істотних аспектів палестино-ізраїльського конфлікту в період з другої половини 1980-х до теперішнього часу.

Йоруба (йюба, йаріба, у Беніні також еде або нага) – один з найбільших бенуе-конго народів у Західній Африці.

Каста (порт. *casta* «рід, походження») – ендегамні спадкові замкнені групи людей, які зв'язані традиційними професіями і займають певне місце в соціальній ієрархії. Каста існували в різних формах у багатьох стародавніх і середньовічних державах. Найбільшого розвитку кастова організація набула в Індії, де, власне, на її позначення використовується термін джата (досл. «порода, походження»). Кастова система в Індії перетворилась на соціальну систему і стала важливим елементом індуїзму. Конституція Індії 1950 року проголосила рівноправність каст, однак на практиці залишки і пережитки кастових суспільних відносин зберігаються в суспільному житті і дотепер.

Колоніалізм (франц.) – система воєнно-політичного поневолення і економічної експлуатації народів слаборозвинутих країн іноземними державами. Почав формуватися в період первісного накопичення капіталу. У XVI–XVII ст. колоніальними імперіями стали Іспанія, Португалія, Голландія, Великобританія, Франція, на початку XIX ст. – США.

Колоніальна система – всесвітня система колоніальних і залежних від метрополій країн. Склалася на початку XX ст., коли завершився територіальний поділ світу між найбільшими капіталістичними державами.

Колонізація – 1) заселення і господарське освоєння вільних земель всередині країни; 2) перетворення незалежної країни на колонію внаслідок її військового, економічного і політичного поневолення.

Колонія (лат. *colonia* – поселення) – 1) країна або територія, що перебуває під владою іноземної держави (метрополії), позбавлена політичної та економічної незалежності, управляється на основі спец. режиму; 2) поселення, засновані давніми народами (фінікійцями, греками, римлянами) на чужих землях.

Компрадори (ісп. *comprador*) – угодовська верхівка національної буржуазії економічно відсталих країн (колоніальних і залежних), яка співробітничала з іноземним капіталом на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Кондомініум (лат. *con* – разом і *dominium* – володіння) – співволодіння, спільне володіння. спільне володіння і управління однією і

тією ж територією двома або більше державами. спільне володіння єдиним об'єктом, найчастіше будинком, але також і іншим нерухомим майном.

Коса (народ) – народ в ПАР.

Країни, що визволилися – держави Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії, до яких дійшло самостійності в процесі розпаду колоніальної системи і піднесення національно-визвольного руху.

Країни, що розвиваються – країни Азії, Африки, Латинської Америки і Океанії, які ставлять за мету прискорення свого економічного розвитку і створення для цього міжнародних умов. Термін з'явився на початку 60-х рр. XX ст.

Кхмери – народ, основне населення Камбоджі. Проживають також у В'єтнамі, Таїланді та інших країнах.

Магриб – назва, яку дали середньовічні арабські географи та історики країнам, розташованим на захід від Єгипту та Аравійського півострова; збереглася в арабській мові і донині, а завдяки французькій увійшла і в європейські мови. До складу Магрибу входять: Мавританія, Західна Сахара, Марокко, Алжир, Туніс, Лівія (із заходу на схід). Назву Аль-Магриб («край, де сідає сонце») ці держави отримали в період завойовницьких походів арабів не межі I і II тисячоліть н. е.

Мандат (лат. *mandatum* – доручаю) – документ, що засвідчував особливий вид колоніальної залежності.

Меркантилізм (італ. *mercantile* – торговельний) – економічна політика держави в період первісного нагромадження капіталу, яка виражала інтереси торговельної буржуазії і сприяла розвитку торгівлі та промисловості шляхом прискореного нагромадження капіталів, стимулювання зовнішньої торгівлі, колоніальних пограбувань тощо.

Метрополія (грец. – мати і місто) – капіталістична держава, що володіє колоніями. З крахом колоніальної системи термін виходить з ужитку.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації – прийнята Генеральною Асамблеєю ООН і відкрита для підписання й ратифікації 21.11.1965 р. Набула чинності 4.01.1969 р.

Місіонерство (лат. *missio* – доручення, вирядження) – діяльність церков та інших релігійних організацій, що має на меті повернути іновірців до свого віровчення. Місіонерство завжди виступало як одна з форм ідеологічної експансії колонізаторів.

Мопла повстання – антиколоніальне і антиурядове повстання мопла мусульманської частини населення округу Малабар Мадраської провінції Британської Індії в 1921 р.

Національно-визвольна революція – глибокий суспільно-політичний переворот у житті колоніальних і залежних країн, спрямований на знищення іноземного панування, політичного, соціального, національного гноблення, створення національної держави.

Національно-визвольний рух – боротьба колоніальних і залежних народів проти колоніалізму, за свободу і національну незалежність.

Негритюд – літературно-філософська політична течія, спрямована на культурне самоутвердження всіх людей Африки та людей африканського

походження; пропагує ідею зверхності ідею зверхності негритянської культури та її носіїв над культурою білої раси. Виник у 30–40-х рр. ХХ ст.

Неоколоніалізм – система нерівноправних відносин, нав'язуваних капіталістичними державами країнам, що визволилися, в умовах краху колоніальної системи.

Нерівноправні договори – нав'язувалися метрополіями залежним від них країнам. Обмежували суверенітет і самостійність залежних держав, перетворюючи їх на напівколонії і колонії.

ОПЕК (англ. ОПЕС) – Організація країн-експортерів нафти – міжнародна організація країн, що розвиваються, для розробки єдиної нафтової політики і захисту національних інтересів на світових ринках. Заснована у 1960 р.

Опіка міжнародна – створена в 1945 р. за Статутом ООН міжнародна система управління окремими колоніальними і залежними територіями, на які раніше поширювалася мандатна система. Після досягнення незалежності більшістю підопічних територій у системі опіки офіційно залишилася тільки Мікронезія.

Панафріканізм – ідейно-політичний рух, що виник на межі ХІХ–ХХ вв. у середовищі афроамериканської інтелігенції (наприклад, Едвард Блайден), що ставив за мету об'єднання негрів та африканців для боротьби проти расового гніту. У першій половині ХХ ст. панафріканізм був пов'язаний з вимогою представників африканських суспільно-політичних рухів про надання незалежності африканським країнам.

Панісламізм – релігійно-політична течія в ісламі, що виникла в кінці ХІХ ст. Пропагує ідею «єдності» мусульман всього світу і необхідності їхнього об'єднання в єдиній мусульманській державі під керівництвом халіфа.

Пантюркізм – націонал-шовіністична доктрина турецької буржуазії; пропагує об'єднання всіх народів, що говорять тюркськими мовами, під егідою Туреччини. Виник у другій половині ХІХ ст.

Панчаят – у країнах Південної Азії, особливо в Індії, назва виборного комітету, що стоїть на чолі тих або інших корпоративних організацій, наприклад каст і кастових груп, сільських кооперативів, деяких видів общин, храмів і інших об'єднань, як традиційних, так і що знов формуються, в Індії – орган сільського самоврядування. Всупереч назві, П. зазвичай складається не з п'яти, а з довільного числа членів.

Паризька мирна угода 1973 р. – про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі. Підписана в Парижі 27 січня міністрами закордонних справ ДРВ, США, Тимчасового революційного уряду Республіки Південний В'єтнам і сайгонською адміністрацією. США зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет і територіальну єдність В'єтнаму згідно із Женевськими угодами 1954 р. по Індокитаю.

Протекторат – форма залежності однієї держави від іншої, коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор. Державний протекторат – одна з форм колоніальної залежності, за якої залежна держава зберігає лише деяку самостійність у внутрішніх справах, а

її зовнішню політику здійснює держава-метрополія. Протекторат є порушенням загальновідомих принципів сучасного міжнародного права.

Протекціонізм (лат. protectio) – заступництво, захист) – система економічних заходів держави, спрямованих на захист національної економіки від іноземної конкуренції, на розширення зовнішніх ринків.

Расизм – сукупність концепцій, які твердять про фізичну і психологічну неповноцінність певних людських рас і ставлять історію та культуру народів у залежність від їхніх расових відмінностей.

Сателіт (лат. satelles – супутник) – держава, яка формально є незалежною, але фактично підпорядкована іншій, сильнішій державі.

Сварадж – програмне політичне гасло національно-визвольного руху в Індії, закликає до боротьби проти англійського панування, за самоуправління. З'явилося на початку ХХ ст. вперше був прийнятий на калькутській сесії у 1906 р.

Сегрегація (лат. segrego – відокремлюю) – одна з крайніх форм расової дискримінації, що полягає в примусовому відокремленні «кольорового» населення від «білого».

Сеттельменти – квартали в центрі великих міст Китаю в ХІХ на початку ХХ ст., які здавалися в ареду іноземним державам.

Територіальної цілісності принцип – один із основних принципів міжнародного права, закріплений Статутом ООН. Є необхідною умовою нормального існування кожної держави і нації.

Фрітредерство (англ. free trade – вільна торгівля) – економічна політика промислової буржуазії, яка характеризується вимогами вільної торгівлі, невтручання держави в економічне життя країни.

Навчальне видання

Іржавська Анжела Петрівна

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
ЧНУ ім. Б. Хмельницького

Терещенко Тетяна Вадимівна

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин ЧНУ ім. Б. Хмельницького

Підписано до друку 2023. Формат 60x84/16.
Ум. друк арк. 3,8. Тираж 100 пр.
Друк